

Szöveggyűjtemény a római földkérdés (és földmérés) tanulmányozásához

Előszó

A szöveggyűjtemény célja, hogy az oktatási – kutatási feladatok megkönnyítése érdekében egy helyre összegyűjtse a római földkérdés különböző aspektusaira vonatkozó, legfontosabb forrásokat Cicerótól a iustinianusi kodifikációig.

Az időbeli határok kiválasztása szándékolt, s nem tükröz semmiféle történelmi szakaszhatárt, csupán a források szempontjából tűnik indokoltnak. Cicerótól (levelezése, beszédei) kezdve állnak rendelkezésünkre olyan mennyiségben szövegek, amelyek nem évszázadokra visszatekintve vonatkoznak a római földkérdésre. Nem is beszélve arról a körülményről, hogy a császárkorban növekszik meg a feliratokon fennmaradt szövegek száma, aránya.

A római földkérdés kifejezés az olvasónak Szász Béla és Tomasz Jenő hasonló című köteteit juttathatja eszébe, amelyek a két világháború között láttak napvilágot. E kötetek a köztársaság kezdetétől a Gracchusokig és Caesarig tárgyalták a római földtörvények és az itáliai parasztság sorsát, érintőlegesen kitérve a földmérésre is.

Az alábbi szövegek a földosztásokról, a föld jogi helyzetéről, s a földmérők tevékenységére adott társadalmi reakciókról szólnak. Emellett helyet kaptak a gyűjteményben a települések territoriumának kezelésére vonatkozó részletek is. Műfaji szempontból is heterogén gyűjteményről van szó. Egyaránt megtalálhatók benne a narratív (Plinius, Tacitus) források, a római jogászok munkáiból vett részletek, a földmérési szakírók munkái és ízelítő a felíratos anyagból.

A szöveggyűjteményt jelen formájában még az összeállító sem tekinti véglegesnek. Az egyes kategóriákon belül a részletek hozzávetőleges időrendben szerepelnek. A szövegek összeállításakor nagymértékben támaszkodtunk a mek.oszk.hu és thelatinlibrary.com honlapokon fellelhető szövegekre. A földmérési szakírók szövegeit Brian Campbell 2000-ben megjelent szövegkiadása alapján, lap- és sorszám feltüntetésével idézzük.

Földosztás a császárkorban

Augustus: RgDA 16.

Pecuniam pro agris quos in consulatu meo quarto et postea consulibus M. Crasso et Cn. Lentulo Augure adsignavi militibus solvi municipis; ea summa sestertium circiter sexsiens milliens fuit quam pro Italicis praedis numeravi, et circiter bis milliens et sescentiens quod pro agris provincialibus solvi. Id primus et solus omnium qui deduxerunt colonias militum in Italia aut in provinciis ad memoriam aetatis meae feci. Et postea, Ti. Nerone et Cn. Pisone consulibus itemque C. Antistio et D. Laelio cos. et C. Calvisio et L. Pasiene consulibus et L. Lentulo et M. Messalla consulibus et L. Camnio et Q. Fabricio cos., militibus quos emeriteis stipendis in sua municipia deduxi praemia numerato persolvi, quam in rem sestertium quater milliens circiter impendi.

A municipiumoknak megfizettem azoknak a földeknek az árát, amelyet negyedik consulságom évében, majd M. Crassus és Cn. Lentulus Augus consulsága alatt a katonáknak kiosztottam. Az összeg, amelyet az italiai földekért kifizettem, körülbelül 600 millió sestertiusra, a tartományi földekért kifizetett összeg pedig körülbelül 260 millió sestertiusra rúgott. Mindazok közül, akik eddig Italiában vagy a provinciákban katonai telepeket alapítottak, ezt elsőnek és egyedül én tettem. Majd később Tiberius Nero és Cn. Piso consulsága alatt, ugyanígy C. Antistius és D. Laelius consulsága alatt, C. Calvisius és L. Pasiene consulsága alatt, L. Lentulus és M. Messala consulsága alatt és végül L. Caninius és Qu. Fabricius consulsága alatt azoknak a katonáknak, akiket szolgálatuk leteltével municipiumaikban letelepítettem, készpénzjutalmat adtam, és erre körülbelül 400 millió sestertiusra költöttem. (Borzsák István fordítása)

Horatius: Serm. 2.6.54-57.

semper eris derisor.' 'at omnes di exagitent me,
si quicquam.' 'quid? militibus promissa Triquetra
praedia Caesar an est Itala tellure daturus?'
iurantem me scire nihil mirantur ut unum
scilicet egregii mortalem altique silenti.

„Mindig a régi vagy!” – „Istenem! Itt pusztítson az ég el,
hogyha tudok bármit.” – „Caesar veteránjainak hol
oszt majd földet? Itália lesz-e? Szicília inkább?”

Esküszöm, én semmit se tudok, de csupán hüledeznek. (Kőrizs Imre fordítása)

ILS 886 = CIL 10. 6087

L(ucius) Munatius L(uci) f(ilius) L(uci) n(epos) L(uci) pron(epos) | Plancus co(n)s(ul),
cens(or), imp(erator) iter(um), VIIvir | epulon(um), triumph(havit) ex Raetis, aedem Saturni |
fecit de manibus, agros divisit in Italia | Beneventi, in Gallia(m) colonias deduxit |
Lugdunum et Rauricam.

Lucius Munatius Plancus, Lucius fia, Lucius unokája, Lucius dédunokája, consul, censor, kétszeres imperator, az áldozati lakomák rendezésével megbízott hét fős papi testület tagja, diadalmenetet tartott a raetusok felett, a zsákmányból megépítette Saturnus szentélyét, földet osztott Itáliában, Beneventumban; Galliában Lugdunum és Raurica coloniákat telepítette.

Suetonius: *Tiberius* 48.

Publice munificentiam bis omnino exhibuit, proposito milies sestertium gratuito in trienni tempus et rursus quibusdam dominis insularum, quae in monte Caelio deflagrarant, pretio restituto. Quorum alterum magna difficultate nummaria populo auxilium flagitante coactus est facere, cum per senatus consultum sanxisset, ut faeneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem aeris alieni statim solverent, nec res expediretur; alterum ad mitigandam temporum atrocitatem.

A lakosság iránti bőkezűségről mindössze kétszer tett bizonyosságot: egyszer százmillió sestertiusnyi kamatmentes hitelt bocsátott ki három esztendőre; más alkalommal pedig, mikor a Caelius-dombon néhány háztömb leégett, a háztulajdonosoknak megtérítette az épületek árát. Első intézkedését nagy pénzszűke idején, a nép könyörgésére kellett meghoznia; senatusi határozat útján elrendelte ugyanis, hogy a bankárok pénzüket kétharmad részben telekbe fektessék be, az adósok pedig ugyanilyen arányban nyomban fizessék vissza a kölcsönvett összegeket – ez a terve azonban meghiúsult. (Kis Ferencné fordítása).

Plinius: *ep.* 7.31.

1 Claudius Pollio amari a te cupit dignus hoc ipso quod cupit, deinde quod ipse te diligit; neque enim fere quisquam exigit istud nisi qui facit. Vir alioqui rectus integer quietus ac paene ultra modum — si quis tamen ultra modum — verecundus. 2 Hunc, cum simul militarem, non solum ut commilito inspexi. Praeerat alae miliariae; ego iussus a legato consulari rationes alarum et cohortium excutere, ut magnam quorundam foedamque avaritiam, neglegentiam parem, ita huius summam integritatem, sollicitam diligentiam inveni. 3 Postea promotus ad amplissimas procurationes, nulla occasione corruptus ab insito abstinentiae amore deflexit; numquam secundis rebus intumuit; numquam officiorum varietate continuam laudem humanitatis infregit, eademque firmitate animi laboribus suffecit, qua nunc otium patitur. 4 Quod quidem paulisper cum magna sua laude intermisit et posuit, a Corellio nostro ex liberalitate imperatoris Nervae emendis dividendisque agris adiutor assumptus. Etenim qua gloria dignum est, summo viro in tanta eligendi facultate praecipue placuisse! 5 Idem quam reverenter, quam fideliter amicos colat, multorum supremis iudiciis, in his Anni Bassi gravissimi civis, credere potes, cuius memoriam tam grata praedicatione prorogat et extendit, ut librum de vita eius — nam studia quoque sicut alias bonas artes veneratur — ediderit. 6 Pulchrum istud et raritate ipsa probandum, cum plerique hactenus defunctorum meminerint ut querantur. 7 Hunc hominem appetentissimum tui, mihi crede, complectere apprehende, immo et invita, ac sic ama tamquam gratiam referas. Neque enim obligandus sed remunerandus est in amoris officio, qui prior coepit. Vale.

Kedves Cornutusom! Claudius Pollio a barátságodra vágyakozik, s maga ez a vágy már érdemessé teszi rá, nem is szólva arról, milyen nagy tisztelőd. ... Szerencséje soha nem tette gőgössé, s bármilyen hivatalt viselt, soha nem homályosult el emberszeretetének fénye. S ugyanolyan lelkiemelő jellemezte munkáját, mint amilyennel most a tétlenséget viseli. Bár ennek most egy ideje már vége, hiszen nagy tisztességet nyert, Corelliusunk őt választotta ki az

isteni Nerva által bölcs előrelátással elrendelt földvásárlások és földosztások lebonyolítására. S milyen nagy dicsőség reá nézve, hogy az a férfiú, aki annyi közül választhatott, mindenki előtt őt szemelte ki. (Muraközy Gyula fordítása)

Hyginus 96, 7-10C.

Respiciendum erit tamen, quem admodum solemus videre quibusdam regionibus particulas quasdam in mediis aliorum agris, nequis similis huic interveniat. Quo din agro diviso accidere non potest, quoniam continuae possessiones et adsignantur et redduntur; et si forte incidit tale aliquid, commutatur locus pro loco, ut continua sit possessio. Ita, ut dixi, in adsignatis fieri non potest.

Figyelemmel kell lenni arra, hogy semmi ahhoz hasonló ne merüljön fel, amit bizonyos vidékeken tapasztalhatunk, hogy kisebb földdarabok mások földjének közepén helyezkednek el. Ez nem történhet meg a felmért és kiosztott földön, ugyanis ott összefüggő birtoktesteket juttatnak és osztanak ki; ha mégis megesne ilyen, egyik földdarabot egy másikra cserélve érik el, hogy összefüggő birtoktest jöjjön létre. Így tulajdonképpen, ahogy említettem, felmért földön ilyen nem fordulhat elő.

Hérodianos 2.4.6.

Pertinax az összes itáliai földet és a tartományi földek maradékát, amelyek nem álltak művelés alatt, saját tulajdonul olyanoknak osztotta ki, akik hajlandók voltak gondozni és művelni azt. Mindenkinék aszerint adott földet, amennyit az illető kívánt és meg tudott művelni, még akkor is, ha a terület történetesen császári tulajdon volt.

SHA Alexander Severus 58,4-5.

sola, quae de hostibus capta sunt, limitaneis ducibus et militibus donavit, ita ut eorum essent, si heredes eorum militarent, nec umquam ad privatos pertinerent, dicens attentius eos militaturos, si etiam sua rura defenderent. 5 addidit sane his et animalia et servos, ut possent colere, quod acceperant, ne per inopiam hominum vel per senectutem possidentium desererentur rura vicina barbariae, quod turpissimum ille ducebat.

Az ellenségtől zsákmányolt földeket a határvidéken lakó vezéreknek és katonáknak ajándékozta úgy, hogy csak akkor lett az övék, ha az örököseik is katonáskodnak, és az sohasem juthat magánemberek kezébe, azt mondta ugyanis a császár, hogy lelkesebben harcolnak, ha a saját földjüket is védelmezik. Adott természetesen mindezek mellé állatokat és rabszolgákat is, hogy meg tudják művelni a területet, akik kapják, nehogy az emberhiány vagy a tulajdonosok idős kora miatt a barbárokkal szomszédos földek műveletlenek legyenek, amit ő a legszégyenletesebb dolognak tartott. (Soltész Márk fordítása)

SHA Probus 16,6.

veteranis omnia illa, quae anguste adeuntur, loca privata donavit addens, ut eorum filii ab anno octavo decimo, mares dumtaxat, ad militiam mitterentur, ne latrocinare <um>quam discerent.

Mindazokat a területeket, amelyek nehezen megközelíthetők, veteránjainak ajándékozta magánhasználatra, feltételül azt szabva, hogy gyermekeiket, legalábbis a fiúkat, tizennyolc éves koruktól küldjék a hadseregbe, nehogy útonálló legyen belőlük. (Tóth Orsolya fordítása)

CTh.7.20.8

Impp. Valentinianus et Valens aa. ad universos provinciales. omnibus benemeritis veteranis quam volunt patriam damus et inmunitatem perpetuam pollicemur. habeant ex vacantibus sive ex diversis, ubi elegerint, agros et ea lege habeant, ut sibi soli eorundem fructus cessuros esse cognoscant; nullum ex his agris stipendium, nullam annuam praestationem postulabimus: amplius addentes, ut etiam ad culturam eorundem agrorum et animalia et semina praebeamus, ita ut is, qui ex protectore dimissus erit, duo boum paria et centum modios utriusque frugis consequatur, alii vero, qui honestas missiones sive causarias consequuntur, singula paria boum et quinquaginta modios utriusque frugis accipiant. super quibus praebendis ad competentes iudices scripta congrua destinata sunt. si quos etiam veterani servulos familiasve ad agrum duxerint, immunes perpetuo possideant. dat. xv kal. dec. romae divo ioviano et varroniano consss..

Valentinianus és Valens császárok a tartományok minden lakójához. Minden kiszolgált és érdemes katonánknak azt a lakóhelyet adjuk, amit akar, valamint örök adómentességet ígérünk nekik. Az üresen álló vagy félreeső földekből, ahol akarnak, földet bírjanak és azzal a feltétellel bírják, hogy csak őket illetik meg azoknak a földeknek a gyümölcsei. Ezek után a földek után sem adót, sem éves beszolgáltatást nem fogunk követelni. Továbbá hozzátesszük még, hogy ezeknek a földeknek a művelésére egyrészt állatokat, másrészt vetőmagot juttatunk úgy, hogy az, akit a császári testőrség parancsnoka bocsátott el a szolgálatból, két pár ökröt és kétféle terményből száz modiusnyit kapjon. Azok pedig, akik tisztességes elbocsátásban vagy sebesülés miatti elbocsátásban részesültek, egy-egy pár ökröt és kétféle terményből ötven modiusnyit kapjanak. Ezekről a juttatásokról a megfelelő iratok el lettek juttatva az illetékes bírákhoz. Ha a veteránok szolgálatait vagy szolgálcsaládokat telepítenek a földre, örökre adómentesen birtokolják azt. Kelt november 17-én Rómában, Iovianus és Varronianus consuli évében (Kr.u. 364.)

Földosztással, földméréssel kapcsolatos vélemények

Cicero: *de off.* 1.6.19-21.

Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis quod in rebus honestis et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id iure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpicium audimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quae omnes artes in veri investigatione versantur, cuius studio a rebus gerendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, a qua tamen fit intermissio saepe multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quae numquam adquiescit, potest nos in studiis cognitionis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beateque vivendum aut in studiis scientiae cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitae quasi communitas continetur; cuius partes duae: iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua viri boni nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria, deinde ut communibus pro communibus utatur, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt, aut victoria, ut qui bello potiti sunt, aut lege, pactione, condicione, sorte; ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum discriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique optigit, id quisque teneat; e quo si quis [quaevs] sibi appetet, violabit ius humanae societatis.

A másik hiba, hogy egyesek túlságosan sok igyekezetet és munkát ölnek zavaros és nehéz dolgokba, amelyek nem is szükségesek. Ha ezeket a hibákat elkerüljük, joggal dicsérik majd azt a munkát és fáradságot, amit megbecsület és tudásra méltó dolognak szentelünk. Ezt halljuk a csillagászatban C. Sulpiciusról, magunk tapasztaltuk Sex. Pompeiusszal kapcsolatban a mértanban, sokan kitűntek a dialektikában, többen a polgári jogban. Mindezek a tudományok az igazság feltárásával foglalkoznak, de ha tanulmányozásuk miatt elhanyagoljuk a gyakorlati életet, vétünk a kötelesség ellen ... Az igazságosság elsőrendű feladata, hogy senki se ártson a másiknak, feltéve, ha nem jogtalanság gerjesztette haragra; továbbá, hogy köztulajdont mint közöset használjuk, a magántulajdont mint sajátunkat. A magántulajdon nem természettől való, hanem vagy ősi földfoglalásból keletkezett, ha üres területekre találtak, vagy győzelem eredménye, ha háborúval szereztek meg, vagy pedig törvényen, szerződésen, egyezségeen, földosztáson alapul; ezért nevezik az arpinumi földet az arpinumiak, a tusculumi területet a tusculumiak tulajdonának. Hasonló a magánbirtok megállapítása is. Ezért, mivel mindenki megkapta maga osztályrészét abból, ami eredetileg közös volt, érje be mindenki azzal, ami neki jutott. Ha valaki többre tör, megsérti az emberi társadalom jogrendjét. (Havas László fordítása)

Cicero: *de off.* 1.33.

Ne noster quidem probandus, si verum est Q. Fabium Labeonem seu quem alium – nihil enim habeo praeter auditum – arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi quam progredi mallent. Id cum utriusque fecissent, aliquantum agri in medio relictum

est. Itaque illorum finis sic, ut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicavit. Decipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in omni est re fugienda talis sollertia.

Nem érthetünk egyet a mi hazánkfiával sem, ha igaz, amit Q. Fabius Labeóról vagy másvalakiről kizárólag hallomásból tudok, hogy amikor a tanács őt jelölte a nolaiak és neapolisiak közötti határvita döntőbírájává, a helyszínre érve külön tárgyalta mindkét féllel, hogy ne legyenek kapzsik és önzők, inkább vonuljanak vissza, mintsem előre. Amikor mindkettő ezt tette, szabadon maradt közöttük bizonyos terület. Úgy szabta meg tehát határaikat, ahogy maguk kijelölték: a kiűrtett földet középen a római népnek ítélte oda. Ez becsapás, nem ítélezés. Ezért mindenben kerülni kell az efféle furfangosságot. (Havas László fordítása)

Varro: A mezőgazdaságról 1.10.

Ille, Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania versibus, apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. Iugum vocant, quod iuncti boves uno die exarare possint. Versum dicunt centum pedes quoquo versum quadratum. Iugerum, quod quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui et latus est pedes CXX et longus totidem: is modus acnua latine appellatur. Iugeri pars minima dicitur scripulum, id est decem pedes et longitudine et latitudine quadratum. Ab hoc principio mensores non numquam dicunt in subsicivum esse unciam agri aut sextantem, sic quid aliud, cum ad iugerum pervenerunt, quod habet iugerum scripula CCLXXXVIII, quantum as antiquos noster ante bellum punicum pendebat. Bina iugera quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim, quae heredem sequerentur, heredum appellarunt. Haec postea centum centuria. Centuria est quadrata, in omnes quattuor partes ut habeat latera longa pedum **CD. Hae porro quattuor, centuriae coniunctae ut sint in utramque partem binae, appellantur in agris divisio viritim publice saltus.

Amaz elkezdte: - „Azokat a mértékegységeket, amelyekkel a földet mérik, mindegyik táj másképpen állapította meg. Mert a túlsó Hispaniában a mértékegység a iugum, Campaniában a versus, nálunk Róma és Latium körzetében a iugerum. Iugumnak azt nevezik, amit a járomba fogott ökrök egy nap alatt fel tudnak szántani. Versusnak mondják azt a négyzetet, amelynek minden oldala 100 láb. Iugerum az, amiben 2 négyszög-actus van. Négyszög-actus az, amely 120 láb széles és ugyanannyi láb hosszú; ennek a mértékegységnek a latin neve acnua. A iugerum legkisebb részének neve scripulum, ez 10 láb hosszú és ugyanolyan széles négyzet. Ebből kiindulva mondják néha a földmérők, hogy maradt feleslegben egy uncia vagy egy sextans föld, amikor eljutottak egy-egy iugerumhoz, mert a iugerum 288 scripulumot tartalmaz, s ekkora súlyú volt a mi régi fontunk is a pun háború előtt. Azt a 2 – 2 iugerumot, amelyet állítólag Romulus osztott ki először fejenként, minthogy átszállt az örökösökre is, örökrésznek hívták. Később 100 ilyen örökrész egy centuria lett. A centuria olyan négyzet, amelynek mind a négy oldala 2400 láb hosszú. Továbbá, négy ilyen centuriának, amelyek úgy vannak összekapcsolva, hogy mindegyik oldalon van kettő-kettő, a közföldek fejenkénti szétosztásánál saltus a neve.”

Varrro: A mezőgazdaságról 1.14-15.

Nunc de saeptis, quae tutandi causa fundi aut partis fiant, dicam. Earum tutelarum genera IIII, unum naturale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabrile. Horum unum quodque

species habet plures. Primum naturale saepimentum, quod operi solet virgultis aut spinis, quod habet radices ac vivit, praetereuntis lascivi non metuet facem ardentem. Secunda saeps est agrestis e ligno, sed non vivit: fit aut palis statutis crebris et virgultis implicatis aut latis perforatis et per ea foramina traiectis longuris fere binis aut ternis aut ex arboribus truncis demissis in terram deinceps constitutis. Tertium militare saepimentum est fossa et terreus agger. Sed fossa ita idonea, si omnem aquam, quae e caelo venit, recipere potest aut fastigium habet, ut exeat e fundo. Agger is bonus, qui intrinsecus iunctus fossa aut ita arduus, ut eum transcendere non sit facile. Hoc genus saepes fieri secundum vias publicas solent et secundum amnes. Ad viam Salariam in agro Crustumino videre licet locis aliquot coniunctos aggeres cum fossis, ne flumen agris noceat. Aggeres faciunt sine fossa: eos quidam vocant muros, ut in agro Retino. Quartum fabrile saepimentum est novissimum, maceria. Huius fere species quattuor, quod fiunt e lapide, ut in agro Tusculano, quod e lateribus coctilibus, ut in agro Gallico, quod e lateribus crudis, ut in agro Sabino, quod ex terra et lapillis compositis in formis, ut in Hispania et agro Tarentino. Praeterea sine saeptis fines praedi satione arborum tutiores fiunt, ne familiae rixent[ur] cum vicinis ac limites ex litibus iudicem quaerant. Serunt alii circum pinos, ut habet uxor in Sabinis, alii cupressos, ut ego habui in Vesuvio, alii ulmos, ut multi habent in Crustumino: ubi id pote, ut ibi, quod est campus, nulla potior serenda, quod maxime fructuosa, quod et sustinet saepe ac cogit aliquot corbularum uvarum et frondem iucundissimam ministrat ovibus ac bubus ac virgas praebet saepibus et foco ac furno.

Most a kerítésről szólok, amely a birtok egészének, vagy egy részének védelme céljából készül. Ilyen védelem négyféle lehet, első a természetes, második a falusias, harmadik a katonai, negyedik a mesterséges. Ezeknek mindegyike még több típust foglal magában. Az első, a természetes kerítés az, amelyet köröskörül cserjékből vagy túskebokrokból szoktak ültetni, s mivel élő gyökerei vannak, nem fél a mellette elmenő kártevő égő fáklyájától. Második a falusias kerítés fából, de nem élőfából; vagy szorosán egymás mellé állított karókból és a közük font cserjékből, vagy széles átfúrt cölöpökből és a lyukakon keresztül fektetett körülbelül két-három lécből, vagy a földbe süllyesztett, sorban egymás mellé állított fatörzsekből. A harmadik, a katonai kerítés árok és földsánc. Az árok azonban akkor megfelelő, ha magába fogadhat minden csapadékot, ami fentről jön, vagy olyan a lejtése, hogy a víz kifolyik a birtokról. Az a sánc a jó, amely belülről árokkal kapcsolódik, vagy olyan meredek, hogy átmászni rajta nem könnyű. Ilyen kerítést rendszerint közutak és folyók mellett készítenek. A Só-út mellett Crustumeria környékén lehet látni több helyen árkokkal összekapcsolt sáncokat, hogy a folyó a földeknek ne ártson. Sáncokat csinálnak árok nélkül is: ezeket egyesek falaknak mondják, mint Reate környékén. A negyedik, a mesterséges kerítés a legutolsó, ez a falkerítés. Ennek nagyjából négy fajtája van, az amelyik kőből épül, mint Tusculum környékén; égetett téglából, mint a gall területen; égetetlen téglából, mint a szabin földön; földből és formába öntött kavicsból, mint Hispaniában és Tarentum környékén. Ezenkívül, ha nincs kerítés, a birtok határai fák ültetésével jobban biztosítva lesznek, hogy a háznép ne vitázzék a szomszédokkal és a határok a vita következtében ne kívánjanak döntőbíró. Egyesek fenyőfát ültetnek köréje, mint az én feleségem is Sabinumban, mások ciprust, így volt nálam a Vezúvon, ismét mások szilfát, így van sokaknál Crustumeria környékén; ahol ezt lehet, mint ott, ahol sík a vidék, nem kell ennél jobb fát ültetni, mert a legtermékenyebb, gyakran megőrzi és összegyűjti magán fűrtjeinek virágporkosarát, a legjobb lombot adja a juhoknak és ökröknek, vesszőt ad a kerítéshez, a tűzhelynek és a kemencének. (Kun József fordítása).

Octavius Musa, HRF 3. (= Schol. Bern. ad Verg. ecl. 8,6).

Huic [Asinio Pollioni] post victum Antonium apud Perusiam successor datus est Alfenus Varus, qui iratus Mantuanis agros eorum parti Cremonensium iunxit. causa autem iracundiae haec fuit. Octavius Musa enim, civis Mantuanus idemque magistratus, cum tributum ab Augusto fuisset indictum, pecora Vari capta pignori tam diu in foro clausa tenuit (nam Varus possessor Mantuanus erat), donec inedia morentur, unde molestiam Mantuanis super amittendis agris intulit Varus; Virgilio tamen pepercit, quoniam condiscipulus eius fuerat. *Serv. ad ecl. 9, 7* subducere clivo] – alii medium clivum accipiunt, ex quo superior pars subducitur in collem surgentem, inferior in subiectam planitiem molliter deprimitur: usque ad eum autem locum perticam militarem Octavius Musa porrexerat, limitator ab Augusto datus, i.e., per quindecim millia passuum agri Mantuani, cum Cremonensis non sufficeret, offensus a Mantuanis, quod pecora eius in agro publico aliquando clausissent.

Antonius perusiai vereségét követően neki (ti. Asinius Polliónak) Alfenus Varus lett az utóda, aki haraggal viseltetvén a mantuaiak iránt, földjeik egy részét a cremonaiakéhoz csatolta. Haragjának oka a következő volt: Octavius Musa, egy mantuai polgár és egyúttal tisztségviselő, mikor Augustus kivetette az adót, Varus állatait zálogul vette és olyan sokáig tartotta bezárva a piactéren (Varus ugyanis mantuai birtokos volt), hogy az éhségtől elpusztultak. Varus ezért a földjeik elvételeivel okozott bosszúságot a mantuaiknak, Vergiliust azonban megkímélte, ugyanis egykor együtt tanultak.

Serv. ad. ecl. 9,7: „honnét lankadva lehajlik / S kezd derekával lágy lejtőbe lapulni a hegylanc” - mások a lejtő közepére gondolnak, ahonnan a felső rész egy emelkedő dombhoz csatlakozik, az alsó rész pedig egy síkságra ereszkedik alá lágyan: egészen addig a helyig terjesztette ki a katonáknak szánt terület felmérését Octavius Musa, akit Augustus jelölt ki földmérőnek, vagyis, mivel a cremonai föld nem volt elegendő, a mantuai földbe is benyúlt tizenöt mérföld mélységben. A mantuaiak ugyanis megsértették azzal, hogy állatait egyszer a közföldön bezárták.

Vergilius: *Ecl. 1. 64-72.*

At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae veniemus Oaxen
et penitus toto divisos orbe Britannos.
en umquam patrios longo post tempore finis
pauperis et tuguri congestum caespite culmen,
post aliquot, mea regna, videns mirabor aristas?
impious haec tam culta novalia miles habebit,
barbarus has segetes. en quo discordia civis
produxit miseros; his nos consevimus agros!

Ránk pedig Afrika vár szomjas földjével, esetleg
Kréta Oaxés gyors folyamával, avagy scytha tájak,
mást a világtól elszigetelt nép hív, a britannus.
Annyi sok év múltán, ó hon, valahára határod
s csöpp hajlék te, füves fedeled meglátom-e vajjon?
S hajdani birtokomon fogom-e bámulni a búzát?...
Hát amit úgy gondoztam, a föld, ádáz katonáké?
barbáré a vetés? Ime, testvérharc, a gyümölcsöd.
(Lakatos István fordítása)

Vergilius: *Ecl.* 9. 2-6.

O Lycida, uiui peruenimus, aduena nostri
(quod nunquam ueriti sumus) ut possessor agelli
diceret: "Haec mea sunt; ueteres migrate coloni."
Nunc uicti, tristes, quoniam fors omnia uersat
hos illi (quod nec uertat bene!) mittimus haedos.
Certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere cliuo,
usque ad aquam et ueteres, iam fracta cacumina, fagos,
omnia carminibus uestrum seruasse Menalcan

Óh, Lycidás, hogy ily élet vár még ránk, sose hittem,
egy jöttment, kicsi földünket bitorolni, beállít
s így szól: „Mind az enyém; takarodjatok, egykori gazdák!”
Hát búsan, megtörve – Sors feldúl, ime, mindent –
pár gödölyét neki vinnék most (hogy akadna a torkán!).
Márpedig úgy tudtam, honnét lankadva lehajlik
s kezd derekával lágy lejtőbe lapulni a hegyláng,
onnan, a villám-vert sudarú vén bükkig, a vízig,
verseivel szántóitokat megvédte Menalcás. (Lakatos István fordítása)

Ovidius: *Met.* 1.125-140.

Tertia post illum successit aenea proles
saevior ingeniis et ad horrida promptior arma,
non scelerata tamen; de duro est ultima ferro.
protinus inrupit venae peioris in aevum
omne nefas: fugere pudor verumque fidesque;
in quorum subiere locum fraudesque dolusque
insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi.
vela dabant ventis nec adhuc bene noverat illos
navita, quaeque prius steterant in montibus altis,
fluctibus ignotis insultavere carinae,
communemque prius ceu lumina solis et auras
cautus humum longo signavit limite mensor.
nec tantum segetes alimentaue debita dives
poscebatur humus, sed itum est in viscera terrae,
quasque reconderat Stygiisque admoverat umbris,
effodiuntur opes, irritamenta malorum.

Harmadikul meg a réz-ivadék született meg utánuk,
féktelenebb-lelkű, fene fegyvert rántani forróbb,
ámde nem elvetemült. Vad vasból vésve a végső.
Most e silányabb érc idejébe betört a gonoszság
mind, sebesen; menekül hűség, jog, tiszta szemérem;
és a helyükbe a csel s a ravasz szív száll, a csalárdság
és az erőszak, a birtokolás vétekteli vágya.
Vásznat most a szelekre - miket még jól nem is ismer -
bíz a hajós; s mik a hegy tetején oly hosszasan álltak,

még sosem-ismert sós habokon szökdelnek a szálfák.
S mely, valamint napfény s levegő, régente közös volt,
mérő gondosság mesgyét vág hosszan a földbe.
S már nemcsak gabonát s eledelt követeltek a gazdag
föld felszínétől, de a bensőjébe hatoltak,
és miket elrejtett, amiket Styx árnyaihoz vitt,
kincseket ástak elő, a sok átok létrehozóit.
(Devecseri Gábor fordítása)

Ovidius: Szerelmek/Amores 3.8.35-44.

at cum regna senex caeli Saturnus haberet,
omne lucrum tenebris alta premebat humus.
aeraque et argentum cumque auro pondera ferri
manibus admorat, nullaue massa fuit.
at meliora dabat — curvo sine vomere fruges
pomaque et in quercu mella reperta cava.
nec valido quisquam terram scindebat aratro,
signabat nullo limite mensor humum,
non freta demisso verrebant eruta remo;
ultima mortali tum via litus erat.

Míg a világ az öreg Saturnus uralma alatt volt,
Minden kincset a föld éji setétje takart.
Réz meg ezüst s az arannyal együtt a nehéz vas is ott volt
Lenn, a halottaknál, s gyűjteni nem lehetett.
Ám ő jobbat adott: eke nélkül is érik a termés,
Drága gyümölcs van a fán, tölgy odujában a méz.
Ekkor erős ekevas még nem hasogatta a földet.
Földmérő még nem mérte határvonalát.
Még evezők sem seprették soha végig a tengert.
Partjánál nem vitt senkinek útja tovább.
(Gaál László fordítása).

Strabón: Geógraphika 13.4.12 (C 629)

Az ezekkel a vidékekkel szomszédos déli részek a Taurosig úgy össze vannak bonyolódva, hogy a phrygiai, káriai, sőt még a mysiai részeket is alig lehet megkülönböztetni, mert egymásba nyúlnak be. Ezt a kavarodást nem csekély mértékben növeli még, hogy a rómaiak nem törzsek szerint osztják be őket, hanem más módon állapították meg a tartományokat, amelyekben a gyűléseket tartják és az igazságszolgáltatást intézik. A Tmólos eléggé össze van zsugorítva és csak a lydiai részekre határolva csekély kiterjedése van, a Mesógis azonban a szemben fekvő részekben Kelainaitól kiindulva egészen Mykaléig terjed, mint Theopompos mondja, úgyhogy ennek egy részén, mégpedig Kelainai és Apameia vidékén a phryxek laknak, más részén a mysosok és a lydek, ismét másutt a károk és az iónok. Ugyanígy vannak a folyók is, különösen a Maiandros, amelyek egyes népeket elválasztanak, másoknak a területén azonban keresztülfolyanak, s így megnehezítik a pontos meghatározást. Ugyanezt mondhatjuk a hegyvidéknek és a folyóknak mindkét oldalán elterülő síkságokról is. De talán

nem is szükséges nekünk ezzel annyira törődnünk, mint a földmérőknek, hanem csak annyit kell leírunk, amennyit elődeink ránk hagytak. (Fordította Földy József.)

Seneca: ep. 88.10-13.

Metiri me geometres docet latifundia potius quam doceat quomodo metiar quantum homini satis sit; numerare docet me et avaritiae commodat digitos potius quam doceat nihil ad rem pertinere istas computationes, non esse feliciorum cuius patrimonium tabularios lassat, immo quam supervacua possideat qui infelicissimus futurus est si quantum habeat per se computare cogetur. Quid mihi prodest scire agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere? Quid prodest colligere subtiliter pedes iugeri et comprehendere etiam si quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus inpotens et aliquid ex meo abradens? Docet quomodo nihil perdam ex finibus meis: at ego discere volo quomodo totos hilaris amittam. 'Paterno agro et avito' inquit 'expellor.' Quid? ante avum tuum quis istum agrum tenuit? cuius, non dico hominis, sed populi fuerit potes expedire? Non dominus isto, sed colonus intrasti. Cuius colonus es? si bene tecum agitur, heredis. Negant iurisconsulti quicquam usu capi publicum: hoc quod tenes, quod tuum dicis, publicum est et quidem generis humani. O egregiam artem! scis rotunda metiri, in quadratum redigis quamcumque acceperis formam, intervalla siderum dicis, nihil est quod in mensuram tuam non cadat: si artifex es, metire hominis animum, dic quam magnus sit, dic quam pusillus sit. Scis quae recta sit linea: quid tibi prodest, si quid in vita rectum sit ignoras?

A mérnök megtanítja, hogyan mérjem fel a birtokot, ahelyett, hogy azt tanítaná, hogyan mérjem fel, mennyi elég az embernek, számolni tanít, s a kapzsiságnak kölcsönzi az ujjamat, pedig jobb lenne, ha arra tanítana: nem ér semmit az a számolgatás, nem lesz az ember boldogabb, ha vagyonának felmérése kimeríti a számvevőket, sőt fölöslegesen birtokol; és tetőtől talpig szerencsétlen lesz, ha arra kényszerül, hogy egyedül számolja össze, mennyije van. Mire jó, hogy a földecskét fel tudom osztani, ha testvéremmel nem tudom megosztani? Mire jó, hogy egy hold földet lábakban kínos pontossággal ki tudok mérni, és rajtacsípem, ami a mérőrúd elől kisiklott, ha elbúsít az izgága szomszéd, aki birtokomból valamennyit lekanyarít? Megtanítja, hogyan ne veszítsek el semmit határainból; ámde én azt szeretném megtanulni, hogyan veszítsem el az egészet – vidám szívvel. „De apám és nagyapám földjéről üznek el!” Hogyan? Nagyapád előtt kié volt ez a föld? Meg tudod magyarázni – nem is azt, hogy melyik emberhez –, melyik néphez tartozott? Nem mint gazda léptél rá, hanem mint bérlő. Kinek a bérlője vagy? Ha minden dolgod jól megy, az örökösödé. A jogtudósok tagadják, hogy a közös tulajdont haszonélvezettel el lehet nyerni; az, amit birtokolsz, amit a tiédnek mondasz, közös, mégpedig az emberiségé. Ó, gyönyörű tudomány! Meg tudod mérni a kört, négyzetbe kényszerítesz minden adott formát, megmondod a csillagok egymás közti távolságát, nincs semmi, ami ne esnék a mérőeszközöd alá; ha mester vagy abban, hogy felméred az emberi lelket, mondd meg, milyen nagy, mondd meg, milyen parányi. Ismered, mi az egyenes vonal; mit használ ez, ha nem tudod, mi az életben az egyenes út? (Kurcz Ágnes fordítása)

Tacitus: Ann. 1.10.

Dicebatur contra: pietatem erga parentem et tempora rei publicae obtentui sumpta: ceterum cupidine dominandi concitos per largitionem veteranos, paratum ab adolescente privato exercitum, corruptas consulis legiones, simulatam Pompeianarum gratiam partium; mox ubi decreto patrum fascis et ius praetoris invaserit, caesis Hirtio et Pansa, sive hostis illos, seu

Pansam venenum vulneri adfusum, sui milites Hirtium et machinator doli Caesar abstulerat, utriusque copias occupavisse; extortum invito senatu consulatum, armae quae in Antonium acceperit contra rem publicam versa; proscriptionem civium, divisiones agrorum ne ipsis quidem qui fecere laudatas.

Ezzel szemben azt mondogatták, hogy az atyja iránti kegyeletet és a válságos közállapotokat ürügyül használta fel, bőkezűségével valójában uralomvágyból csődítette össze a kiszolgált katonákat; ifjúkorában magánemberként szervezett hadsereget, megvesztegette a consul legióit, csak színleg rokonszenvezett a Pompeius-párttal. Majd, amikor senatusi határozattal a praetori jelvényeket és hatáskört kieroszakolta, Hirtius és Pansa eleste után - akár az ellenség ölte meg őket, akár Pansát a sebébe öntött méreg, Hirtiust tulajdon katonái és a családság kieszelője: Caesar, - mindkettejük csapatait megkaparintotta; úgy csikarta ki a senatus akarata ellenére a consulságot, s a fegyvereket, amelyeket Antonius ellen kapott, az állam ellen fordította. A polgárok proskribálását, a földek felosztását még azok sem helyeselték, akik végrehajtották. (Borzák István fordítása)

Tacitus: Ann. 1.17.

Postremo promptis iam et aliis seditionis ministris velut contionabundus interrogabat cur paucis centurionibus paucioribus tribunis in modum servorum oboedirent. quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus vel armis adirent? satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragena stipendia senes et plerique truncato ex vulneribus corpore tolerant. ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud vexillum tendentis alio vocabulo eosdem labores perferre. ac si quis tot casus vita superaverit, trahi adhuc diversas in terras ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant. enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: denis in diem assibus animam et corpus aestimari: hinc vestem arma tentoria, hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. at hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates, bellum atrox: aut sterilem pacem sempiterna. nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia iniretur, ut singulos denarios mererent, sextus decimus stipendii annus finem adferret, ne ultra sub vexillis tenerentur, sed isdem in castris praemium pecunia solveretur. an praetorias cohortis, quae binos; denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis reddantur, plus periculorum suscipere? non obrectari a se urbanas excubias: sibi tamen apud horridas gentis e contuberniis hostem aspici.

Végül, mikor a zendülésben már kész segítőtársai is akadtak, mintha gyűlést hívott volna egybe, kérdezgette, miért engedelmessé válnak rabszolgák módjára oly kevés centuriónak, még kevesebb tribunusnak. Mikor merik sérelmeik orvoslását követelni, ha most az új és még ingadozó uralkodót kéréseikkel vagy akár fegyvereikkel is fel nem keresik? Annyi éven át eleget vétkeztek gyávaaságukkal, hogy kiöregedve, sőt legtöbbször sebetől csonka testtel túrték a harminc- vagy negyvenéves szolgálatot. S még az elbocsátottak számára sincs vége a katonáskodásnak, továbbra is a zászló alatt táboroznak, s ha más néven is, de ugyanazokat a fáradságokat túri. És ha valaki túléli a megpróbáltatásokat, még akkor is távoli vidékekre hurcolják, hogy ott nedves mocsarakat vagy művelhetetlen hegyoldalakat kapjon földek címen. Mert bizony a katonaság keveset jövedelmező, nehéz mesterség: napi tíz asra becsülik az ember lelkét és testét; ebből kell a ruhát, fegyvert, sátrat, ebből a centuriók kegyetlenkedését és a szolgálati mentesítéseket megváltani. Bezzeg - Herculesre! - az ütlegek és sebek, a szörnyű tél, terhes nyarak, a véres háború vagy meddő béke - mindez örökké tart! Nincs más könnyebbség, csak ha meghatározott feltételekkel vállalhatják a katonáskodást: hogy napi egy denariust kapjanak, a tizenhatodik esztendő hozza meg a szolgálat végét, azután ne tartsák

őket vissza a zászlók alatt, hanem még ott a táborban készpénzben fizessék ki a járandóságot. Talán több veszedelmet vállalnak a praetori csapatok, amelyek napi két denariust kaptak, és tizenhat év után hazatérhetnek? Nem becsülik ők le a városi szolgálatot, de hát ők, vad népek között, sátrukból az ellenségre látnak! (Borzsák István fordítása)

Columella: A mezőgazdaságról 5.1.2-7.

ut proxime, cum de commetiendis agris rationem M. Trebellius noster requireret a me, vicinum adeo atque coniunctum esse censebat demonstranti, quemadmodum agrum pastinemus, praecipere etiam pastinatum quemadmodum metiri debeamus. [3] Quod ego non agricolae sed mensoris officium esse dicebam; cum praesertim ne architecti quidem, quibus necesse est mansurarum nosse rationem, dignentur consummatorum aedificiorum, quae ipsi disposuerint, modum comprehendere, sed aliud existiment professioni suae convenire, aliud eorum, qui iam exstructa metiuntur, et imposito calculo perfecti operis rationem computant. Quo magis veniam tribuendam esse nostrae disciplinae censeo, si eatenus progreditur, ut dicat, qua quidque ratione faciendum, non quantum id sit quod effecerit. [4] Verum quoniam familiariter a nobis tu quoque, Silvine, praecepta mensurarum desideras, obsequar voluntati tuae, cum eo, ne dubites id opus geometrarum magis esse quam rusticorum, desque veniam, si quid in eo fuerit erratum, cuius scientiam mihi non vindico. Sed ut ad rem redeam, modus omnis areae pedali mensura comprehenditur, qui digitorum est XVI. Pes multiplicatus in passus et actus et climata et iugera et stadia centuriasque, mox etiam in maiora spatia procedit. Passus pedes habet V. [5] Actus minimus (ut ait M. Varro) latitudinis pedes quattuor, longitudinis habet pedes CXX. Clima quoquo versus pedum est LX. Actus quadratus undique finitur pedibus CXX. Hoc duplicatum facit iugerum, et ab eo, quod erat iunctum, nomen iugeri usurpavit. Sed hunc actum provinciae Baeticae rustici acnuam vocant; [6] iidemque triginta pedum latitudinem et CLXXX longitudinem porcam dicunt. At Galli candetum appellant in areis urbanis spatium centum pedum, in agrestibus autem pedum CL. [Quod aratores candetum nominant] semiugerum quoque arepennem vocant. Ergo, ut dixi, duo actus iugerum efficiunt longitudine pedum CCXL, latitudine pedum CXX. Quae utraeque summae in se multiplicatae quadratorum faciunt pedum viginti octo milia et octingentos. Stadium deinde habet passus CXXV, id est pedes DCXXV, quae mensura octies multiplicata efficit mille passus; sic veniunt quinque milia pedum. [7] Centuriam nunc dicimus (ut idem Varro ait) ducentorum iugerum modum. Olim autem ab centum iugeribus vocabatur centuria, sed mox duplicata nomen retinuit; sicuti tribus dictae primum a partibus populi tripartito divisi, quae tamen nunc multiplicatae pristinum nomen possident.

Nemrégiben a mi Marcus Trebelliusunk arról kérdezett engem, hogyan kell megkapálni a földet, majd azután kimérni a megkapált földet, és ezeket a kérdéseket szorosán összetartozóknak gondolta. Nekem az a véleményem, hogy ez nem a földműves, hanem a földmérő feladata, ahogyan például az építésznek is ismernie kell az eljárást, és nem rangon aluli a számára, hogy az általa megtervezett épület méreteit kikalkulálja, de valójában más az ő feladatuk, és más azoké is, akik a tervezés nyomán kimérik, és a megadott kalkuláció szerint elvégzik az elkészült munka számadását. Meglátásom szerint annál inkább elnézőnek kell lenni a mi tudományunk inránt, amelynek az a feladata, hogy megmondja hogyan kell valmit elvégzeni, nem pedig az, hogy az elvégzett munka mennyi legyen. Silvinusom, mivel te is türelmesen kérdezel engem a mérés módszereiről, engedelmeskedem neked, mivel nem vonod kétségbe, hogy ez inkább a földmérő, mintsem a földműves feladata. Továbbá elnézed nekem, ha olyan ismeretanyag vonatkozásában tévednék, amihez nem értek. Azonban, hogy visszatérjek témámhoz, minden földterület mértékét lábban fejezzük kis, ami 16 ujjnak felel meg. A láb többszöröse a passus (lépés), az actus, a clima, iugerum, stadium és a centuria,

majd ezután következnek a nagyobb területmértékek. Egy lépés 5 láb. A legkisebb actus (ahogyan Varro mondja) 4 láb széles és 120 láb hosszú. A clima minden irányban 60 láb. Az actus quadratus minden irányban 120 láb. Ennek a duplája a iugerum, a neve onnan van, hogy egybe van kapcsolva. Ezt az actust a földművelők Baetica tartományban acnuának mondják, ugyanúgy a 30 láb széles és 180 láb hosszúságú területet pedig porcának. A gallok candetum nevezik a 100 láb méretű városi területet, ami vidéken 150 láb. A fél iugerumnyi terület neve arrapennis. Tehát ahogyan már mondtam, két actus tesz ki egy iugerumot, amelynek hossza 240 láb, szélessége 120 láb, ez a kettő egymással összeszorozva 28800 négyzetláb. Következő a stadium, ez 125 lépés, ami 625 láb, ennek a nyolcszorosa 1000 lépés, ami 5000 lábat tesz ki. A 200 iugerum méretű területet centuriának nevezik, (ugyanígy mondja Varro is). Valamikor a 100 iugerum neve volt a centuria, később megduplázva is megtartotta a nevét, ahogyan a tribus megnevezés is az emberek három csoportra való osztásához kötődik, amely most megsokszorozva is megtartotta eredeti elnevezését. (Hoffmann Zsuzsanna fordítása)

Juvenalis: Sat. 3.69-80.

hic alta Sicyone, ast hic Amydone relict,
hic Andro, ille Samo, hic Tralibus aut Alabandis,
Esquillas dictumque petunt a vimine collem,
viscera magnarum domuum dominique futuri.
ingenium velox, audacia perdita, sermo
promptus et Isaeo torrentior: ede quid illum
esse putes. quemvis hominem secum attulit ad nos;
grammaticus, rhetor, geometres, pictor, aliptes,
augur, schoenobates, medicus, magus, omnia novit
Graeculus esuriens: in caelum iusseris, ibit.
in summa non Maurus erat neque Sarmata nec Thrax
qui sumpsit pinnas, mediis sed natus Athenis.

Jönnek – ez otthagyván meredek Sicyont, Amydont az,
s van, ki Samost, másik Trallest, Androst, Alabandát,
s céljuk: az Esquilliae s a füzesről elnevezett domb,
hogy dús házadkban legyenek meghittek, urak majd.
Vág az eszük, de veszett pimasz is mind; fürge a nyelvük,
Isaeus szava sem sodróbb! Nos, mondd, mik is ők hát?
Egy fickó miközénk valamennyit hozza magában:
grammatikus, szónok, mérnök, festő, csodadoktor,
kenni tudó, mágus, légtornász, jóspap – akármit
ért éhes görögünk! Kívánd, s felröppen az égbe!
Végre is az nem mór, thrák, sarmata volt, ki magára
szárnyakat illesztett, de valódi szülötte Athénnek.
(Muraközy Gyula fordítása)

Apuleius: A mágiáról / Apologia 16.

qui fiat ut arcus in nubibus uarie, duo[s] soles aemula similitudine uisuntur, alia praeterea
eiusdem modi plurima, quae tractat uolumine ingenti Archimedes Syracusanus, uir in omni
quidem geometria multum ante alios admirabilis subtilitate, sed haud sciam an propter hoc uel
maxime memorandus, quod inspexerat speculum saepe ac diligenter. Quem tu librum,

Aemiliane, si nesses ac non modo campo et glebis, uerum etiam abaco et puluisculo te dedisses....

Hogyan mutatkozhat az égen egyszerre két teljesen hasonló nap, és hogyan keletkezik még sok más efféle tünemény, amelyeket hatalmas művében a syracusai Archimedes tárgyal, ez a geometria valamennyi ágában mindenkit túlszárnyaló, csodálatos eszű férfi ... Ha megismernéd ezt a könyvét, Aemilianus, és nemcsak a földeddel, nemcsak a rögökkel törődnél, hanem a geometriai szerkesztésekkel is... (Détshy Mihály fordítása)

Hyginus 88,10-16C

Nuper ecce quidam evocatus Augusti, vir militaris disciplinae, professionis quoque nostrae capacissimus, cum in Pannonia agros veteranis ex voluntate et liberalitate imperatoris Traiani Augusti Germanici adsignaret, in aere, id est in formis, non tantum modum quem adsignabat adscripsit aut notavit, sed et extrema linea unius cuiusque modum comprehendit: uti acta est mensura adsignationis, ita inscripsit longitudinis et latitudinis modum. quo facto nullae inter veteranos lites contentionesque ex his terris nasci potuerunt.

Nemrég egy evocatus Augusti, egy fegyelmezett katona, aki a mi mesterségünknek is igen jó ismerője volt, amikor Pannoniában Traianus császár kívánsága és bőkezűsége alapján veteránoknak földet osztott, nemcsak a kiosztott területet írta le, és jegyezte fel egy bronzlapra, azaz térképre, hanem határvonalon mindenegyik szomszédját is megjelölte: ahogy a kiosztott földet felmérték, leírta annak hosszúságát és szélességét is. Miután ez megtörtént, a veteránok között a föld miatt semmilyen vita vagy per nem keletkezhetett. (Kovács Péter fordítása)

Territorium és kezelése

Varro: *de lingua Latina* 5.4.21.

Terra dicta ab eo, ut Aelius scribit, quod teritur; itaque terra in Augurum libris scripta cum R uno. Ab eo colonis locus communis qui prope oppidum relinquitur, territorium, quod maxime teritur; hinc linteum quod teritur corpore, extermentarium; hinc in messi tritura, quod tum frumentum teritur, et tribulum qui teritur: hinc fines agrorum, termini, quod eae partes propter limitare iter maxime teruntur; itaque hinc, quod is in Latio aliquot locis dicitur, ut apud Accium non terminus sed ter<i>men, hoc Graeci quod 'termona'; pote vel illinc Euander enim qui in Palatium venit, e Graecia Arcas.

Aelius szerint a *terra* (föld) szó abból származik, hogy azt folytonosan simára tapossák (*teritur*), ezért a *terra* szót az auguruk könyveiben egy r-rel írják. Ebből van az, hogy a telepések közös földjének, amelyet a város közelében szabadon hagynak, *territorium* a neve, mivel a legtöbbször azt tapossák simára. Ezért hívják a len ruházatot *extermentarium*nak (kendő), merthogy azt a test dörzsöli le. Innen van aratáskor a *tritura* (cséplés) szó, mivel akkor a gabonát „kidörzsölik”, és a *tribulum* (cséplőgép) az, ami „kidörzsöli” a gabonát. Ezért hívják a parcellák határait *terminus*nak, mivel éppen azokat a részeket tapossák simára leginkább, amelyek határoló útként szolgálnak. Ez a magyarázata, hogy Acciusnál nem *terminus*, hanem *ter<i>men* szerepel, ami egyébként Latiumban számos helyen előfordul, és ami a görögök *termona* szava. Hiszen Euander, aki a Palatiumra jött, maga is egy arkádiai volt Görögországból.

Cicero: *in Verr.* 2.3.108.:

Quid? hoc Aetnenses soli dicunt? Immo etiam Centuripini, qui agri Aetnensis multo maximam partem possident; quorum legatis, hominibus nobilissimis, Androni et Artemoni, senatus ea mandata dedit quae publice ad civitatem ipsorum pertinebant; de iis iniuriis quas cives Centuripini non in suis sed in aliorum finibus acceperant, senatus et populus Centuripinus legatos noluit mittere; ipsi aratores Centuripini, qui numerus est in Sicilia maximus hominum honestissimorum et locupletissimorum, tris legatos, civis suos, delegerunt, ut eorum testimonio non unius agri sed prope totius Siciliae calamitates cognosceretis.

Hogyhogy? Kizárólag az aetnaiak állítják ezt? Nem, hanem még a Centuripae lakói is, akik az aetnai föld messze legnagyobb hányadát birtokolják. Az ő követeiket, igen ismert és nemes férfiakat, Andront és Artemont a senatus mindazzal megbízta, ami az ő városuk közügyeire tartozott. Azoknak a sérelmeknek az ügyében, amelyeket Centuripae polgárai nem a saját, hanem mások területén szenvedtek el, Centuripae népe és tanácsa nem akart követeket küldeni. Maguk a centuripae-i földművesek, akiknek száma Szicíliában a legnagyobb, igen tekintélyes és gazdag emberekből háromszor küldtek követeket, saját polgártársaikat, hogy azok tanuvallomásából ne csupán egy földterület, hanem szinte egész Szicília viszontagságait megismerjétek.

Cicero: *ad Qu. fr.* 1.1.33.

Illa causa publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis, intelleximus ex civibus, qui nuper in portoriis Italiae tollendis non tam de portorio quam de nonnullis iniuriis portitorum

querebantur; quare non ignoro, quid sociis accidat in ultimis terris, cum audierim in Italia querelas civium. Hic te ita versari, ut et publicanis satisfacias, praesertim publicis male redemptis, et socios perire non sinas, divinae cuiusdam virtutis esse videtur, id est tuae. Ac primum Graecis id, quod acerbissimum est, quod sunt vectigales, non ita acerbum videri debet, propterea quod sine imperio populi Romani suis institutis per se ipsi item fuerunt; nomen autem publicani aspernari non possunt, qui pendere ipsi vectigal sine publicano non potuerint, quod iis aequaliter Sulla descriperat; non esse autem leniores in exigendis vectigalibus Graecos quam nostros publicanos hinc intelligi potest, quod Caunii nuper omnesque ex insulis, quae erant a Sulla Rhodiis attributae, confugerunt ad senatum, nobis ut potius vectigal quam Rhodiis penderent. Quare nomen publicani neque ii debent horrere, qui semper vectigales fuerunt, neque ii aspernari, qui per se pendere vectigal non potuerunt, neque ii recusare, qui postulaverunt.

Hogy az adóbérlők működése mekkora keserűséget szerez szövetségeseinknek, azoktól a polgároktól tudtam meg, akik a közelmúltban, amikor az itáliai kikötővámok eltörléséről volt szó, nem annyira a vám miatt emeltek panaszt, mint inkább a vámszedők egynéhány visszaélése miatt. Így nem ismeretlen előttem, mi történik a messzi földeken szövetségeseinkkel, hiszen már Itáliában saját polgárainkat is hallottam panaszkodni. Ezért szinte isteni erénynek látszik, és tőled ezt várják el, hogy tevékenységed során eleget tégy az adóbérlők igényeinek is (kiváltképp mivel szerződéseiket rosszul kötötték meg), de szövetségeseinket se engedd veszni hagyni. Először is azt, ami a görögöknek olyan nagyon kellemetlen, hogy tudniillik adót kell fizetniük, nem is kell olyan kényelmetlennek tekinteni, mivel a római nép uralma előtt, saját törvényeik szerint, maguktól is így éltek. Az adóbérlő nevet sem vehetik meg azok, akik adóbérlő nélkül maguk nem tudták megfizetni az az adót, amelyet rájuk Sulla egyenlőképpen vetett ki. A görög adóbérlők nem is kíméletesebbek az adók behajtásában a mieinknél, ez abból is belátható, hogy a minap ezért folyamodtak a seantushoz a caunusbeliek és mindenki, aki azokon a szigeteken él, melyeket Sulla csatolt Rhodushoz, hogy ők inkább nekünk fizetnének adót, mint a rhodusiaknak. Ezért nem kell az adóbérlő szótól megijedniük azoknak, akik mindig is adókötelesek voltak, sem azoknak lenézniük azt, akik nem tudták maguktól megfizetni az adót, sem azoknak vonakodniuk tőle, akik éppenséggel követelték azt. (Kálny Beatrix fordítása)

Cicero: *ad fam.* 13.11.

Quia semper animadverti studiose te operam dare, ut ne quid meorum tibi esset ignotum, propterea non dubito, quin scias, non solum cuius municipii sim, sed etiam quam diligenter soleam meos municipales Arpinates tueri: quorum quidem omnia commoda omnesque facultates, quibus et sacra conficere et sarta tecta aedium sacrarum locorumque communium tueri possint, consistunt in iis vectigalibus, quae habent in provincia Gallia; ad ea visenda pecuniasque, quae a colonis debentur, exigendas totamque rem et cognoscendam et administrandam legatos equites Romanos misimus, Q. Fufidium Q. f., M. Faucium M. f., Q. Mamercum Q. f. Peto a te in maiorem modum pro nostra necessitudine, ut tibi ea res curae sit operamque des, ut per te quam commodissime negotium municipii administretur quam primumque conficiatur, ipsosque, quorum nomina scripsi, ut quam honorificentissime pro tua natura et quam liberalissime tractes. Bonos viros ad tuam necessitudinem adiunxeris municipiumque gratissimum beneficio tuo devinxeris, mihi vero etiam gratius feceris, quod quum semper tueri municipales meos consuevi, tum hic annus praecipue ad meam curam officiumque pertinet: nam constituendi municipii causa hoc anno aedilem filium meum fieri volui et fratris filium et M. Caesium, hominem mihi maxime necessarium—is enim magistratus in nostro municipio nec alius ullus creari solet—; quos cohonestaris in primisque

me, si res publica municipii tuo studio, diligentia bene administrata erit: quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo.

Mivel mindig figyelemmel követtem, mekkora igyekezetet fejtessz ki, hogy mindenről tudj, ami engem érint, ezért nem is kétlem, hogy tudod: nem csak ebből a városból származom, hanem arpinumi polgártársaimat mindig is nagy buzgalommal védtem: az ő minden vagyonuk és minden bevételük, amelyekkel egyrészt a közös áldozatokat bemutatják, másrészt a szentélyek és a közös helyek épületeit jó karban tartják, azokon a bérleti díjakon alapul, amelyekhez Gallia tartományból jutnak hozzá. Ezek ellenőrzésére és azoknak a pénzeknek a behajtására, amivel a bérlők tartoznak, továbbá a teljes ügy megismerésére és rendezésére kiküldtünk követként római lovagokat: Q. Fufidiust, Quintus fiát, M. Fauciust, Marcus fiát és Q. Mamercust, Quintus fiát. Kérlek téged a köztünk fennálló jó viszonyra tekintettel, hogy legyen gondod erre az ügyre, s fáradozz azon, hogy a városom ügye a lehető legkedvezőbben intéződjék el és mihamarabb lezáródjék, azokkal pedig, akiket név szerint említettem, lehetőségeidhez képest nagy tisztelettel és bőkezűen bánj. Derék férfiak kerülnek így veled jó kapcsolatba, és egy egész város lesz hálásan lekötve neked segítséged miatt. Az én hálám pedig annál is nagyobb lesz, mivel egyrészt mindig segíteni szoktam polgártársaimon, másrészt ez az év különösen fontos számomra, mert szeretném, ha a város ügyeinek rendezése érdekében ebben az évben fiam, valamint testvérem gyermeke és M. Caesius, egy hozzám nagyon közel álló személy, aedilis lenne az idén. Ugyanis ez a tisztség az, s nem más, amelyet a mi városunkban választani szoktak. Szóval őket, de elsősorban mégis engem tisztelsz meg azzal, ha a város ügye igyekezeted és buzgóságod révén megfelelő módon rendeződik. Ezért erősen kérlek, hogy ezt megtegyed.

Cicero: *De divinatione* / A jóslásról 1.79.

Quid? amores ac deliciae tuae, Roscius, num aut ipse aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? Qui cum esset in cunabulis educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini, noctu lumine apposito experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu.

Folytassam? Hát a te szeretett és kedves Rosciusod, vajó ő maga hazudott, vagy az ő kedvéért az egész Lanuvium? Mivel ő csecsemőkorától Soloniumban nevelkedett – ez a vidék Lanuvium területén van –, dajkája egyszer hirtelen felriad éjszaka, és világosságot gyújtva észrevette, hogy az alvó fiút körülölelve tartja egy kígyó. (Hoffmann Zsuzsanna fordítása)

Cicero: *ad fam.* 13.7.

Quum in Galliam proficiscens pro nostra necessitudine proque tua suuma in me observantia ad me domum venisses, locutus sum tecum de agro vectigali municipii Atellani, qui esset in Gallia, quantoque opere eius municipii causa laborarem, tibi ostendi; post tuam autem profectionem quum et maxima res municipii honestissimi mihi que coniunctissimi et summum meum officium ageretur, pro tuo animo in me singulari existimavi me oportere ad te accuratius scribere, etsi non sum nescius, et quae temporum ratio et quae tua potestas sit, tibi que negotium datum esse a C. Caesare, non iudicium, praeclare intelligo: quare a te tantum peto, quantum et te facere posse et libenter mea causa facturum esse arbitror. Et primum velim existimes, quod res est, municipii fortunas omnes in isto vectigali consistere, his autem temporibus hoc municipium, maximis oneribus pressum, summis affectum esse difficultatibus. Hoc etsi commune videtur esse cum multis, tamen mihi crede singulares huic

municipio calamitates accidisse, quas idcirco non commemoro, ne de miseris meorum necessariorum conquerens homines, quos nolo, videar offendere. Itaque, nisi magnam spem haberem C. Caesari nos causam municipii probaturos, non erat causa, cur a te hoc tempore aliquid contenderem; sed, quia confido mihi que persuasi illum et dignitatis municipii et aequitatis et etiam voluntatis erga se habiturum esse rationem, ideo a te non dubitavi contendere, ut hanc causam illi integram conservares: quod etsi nihilo minus a te peterem, si nihil audivissem te tale fecisse, tamen maiorem spem impetrandi nactus sum, posteaquam mihi dictum est, hoc idem a te Regienses impetravisse, qui etsi te aliqua necessitudine attingunt, tamen tuus amor in me sperare me cogit te, quod tuis necessariis tribueris, idem esse tributurum meis, praesertim quum ego pro his unis petam, habeam autem, qui simili causa laborent, complures necessarios. Hoc me non sine causa facere neque aliqua levi ambitione commotum a te contendere etsi te existimare arbitror, tamen mihi affirmanti credas velim, me huic municipio debere plurimum, nullum umquam fuisse tempus neque honorum nec laborum meorum, in quo non huius municipii studium in me exstiterit singulare. Quapropter a te etiam atque etiam pro nostra summa coniunctione proque tua in me perpetua et maxima benevolentia maiorem in modum peto atque contendo, ut, quum fortunas agi eius municipii intelligas, quod sit mihi necessitudine, officiis, benevolentia coniunctissimum, id mihi des, quod eris huiusmodi, ut, si a Caesare, quod speramus, impetrarimus, tuo beneficio nos id consecutos esse iudicemus, sin minus, pro eo tamen id habeamus, quoniam a te data sit opera, ut impetremus. Hoc quum mihi gratissimum feceris, tum viros optimos, homines honestissimos eosdemque gratissimos et tua necessitudine dignissimos summo beneficio in perpetuum tibi tuisque devinxis.

Amikor Galliába utaztoddan kapcsolatunkra tekintettel és nagy megtiszteltetést tanusítva irántam betértél otthonomba, beszéltem veled Atella város bérbeadott földjeiről, amelyek Galliában vannak, és elmondtam neked, mekkora igyekezettel jártam el annak a városnak az ügyében. Elindulásod után pedig, mivel egyrészt ennek a nagyszerű és hozzám közelálló városnak igen lényegbevágó érdeke, másrészt meglehetősen fontos vállalt feladatomban forog kockán, úgy gondoltam, hogy kiváló viszonyunkra tekintettel részletesen írok neked, még ha jól tudom is, milyen idők járnak és mi áll hatalmadban, s azt is világosan látom, hogy C. Caesar feladatot és nem bírói hatalmat adott neked. Ezért csak annyit kérek tőled, amennyit megtehetsz, és amennyit véleményem szerint szívesen meg is fogsz tenni.

Először is azt szeretném, hogy gondold meg, miről van szó: a város minden vagyonát ez az érdektelenség adja, mégpedig olyan időkben, amikor a várost nagy terhek nyomasztják és igen nagy nehézségek sújtják. Jóllehet úgy tűnik, hogy ezek sok várost szintén érintenek, mégis elhíheted, hogy ezt a várost egyedülálló csapások érték, amelyeket csak azért nem idézek fel, nehogy barátaim nyomorúságáról panaszkodva megsértsek olyan személyeket, akiket nem akarok. Ha tehát nem reménykednék abban, hogy a város ügyének megnyerem C. Caesart, nem lenne okom, hogy ezidőtájt általad próbáljak elérni valamit, de mivel erősen bízom benne és hiszem, hogy ő tekintettel lesz mind a város méltóságára, mind a méltányosságra, mind pedig a város iránta tanusított jószándékára, ezért bátorkodtam tőled azt kérni, hogy ezt az ügyet neki pártatlanul add elő.

Ezt akkor sem kevésbé kérném tőled, ha nem hallottam volna, hogy te már korábban is tettél ilyet, mégis jobban reménykedem kérésem teljesülésében, miután elmondták nekem, hogy ugyanezt elérték nálad a regiumiak, akiket különleges kapcsolat fűz hozzád. Irántam való szereteted mégis azzal kecségtet, hogy ugyanazt megteszed az én barátaimnak, amit a tiednek tettél, különösen mivel én csak ezekért kérlek, holott jó sok barátom van, akik hasonló csapástól szenvednek. Ezt nem ok nélkül és nem is céltalan becsvágytól hajtva teszem, s bár úgy gondolom, te sem gondold másként, mégis azt szeretném, hogy elhidd nekem, sokkal

tartozom ennek a városnak: sohasem volt olyan pillanat jó- vagy balsorsomban, amikor ez a város ne fejtett volna ki különleges igyekezetet érdekemben.

Ezért kiváló kapcsolatunk és az irányomban megnyilvánuló nagy és állandó jóindulatodra kérve kérlek, hogy, mivel jól látod: egy olyan város sorsa forog kockán, amelyik hozzám igen közel áll, mind kapcsolatok, mind kötelességek, mind jóindulat terén, add meg nekem azt, hogy, ha Caesartól elérjük azt, amit remélünk, számíthatunk a te jóindulatodra; ha mégsem érnék el, akkor pedig megmarad nekünk az, hogy elérjük, mivel te fáradoztál az ügyben.

Ha ezt az engem is hálára kötelező dolgot megtennéd, nagy jótéteményeddel a magad és barátaid számára örökre leköteleznél igen kiváló férfiakat, tiszteletreméltó embereket, akik egyúttal igen hálásak is és méltók arra, hogy kapcsolatban légy velük.

Seneca: *Cons. ad Marciam* 17.3-6.

Videbis celebratissimum carminibus fontem Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni, gelidissimas aquas profundentem, siue illas ibi primum nascentis inuenit, siue in lapsu terris flumen integrum subter tot maria et a confusione peioris undae seruatum reddidit. Videbis portum quietissimum omnium quos aut natura posuit in tutelam classium aut adiuuit manus, sic tutum ut ne maximarum quidem tempestatium furori locus sit. Videbis ubi Athenarum potentia fracta, ubi tot milia captiuorum ille excisis in infinitam altitudinem saxi natiuus carcer incluserat, ipsam ingentem ciuitatem et laxius territorium quam multarum urbium fines sunt, tepidissima hiberna et nullum diem sine interuentu solis. Sed cum omnia ista cognoueris, grauis et insalubris aestas hiberni caeli beneficia corrumpet. Erit Dionysius illic tyrannus, libertatis iustitiae legum exitium, dominationis cupidus etiam post Platonem, uitae etiam post exilium: alios uret, alios uerberabit, alios ob leuem offensam detruncari iubebit, arcesset ad libidinem mares feminasque et inter foedos regiae intemperantiae greges parum erit simul binis coire. Audisti quid te inuitare possit, quid absterrere: proinde aut nauiga aut resiste.' Post hanc denuntiationem si quis dixisset intrare se Syracusas uelle, satisne iustam querellam de ullo nisi de se habere posset, qui non incidisset in illa sed prudens sciensque uenisset?

4. Láthatod majd a világ legvédelettebb kikötőjét, ennél különbet sem a természet, sem az emberkéz nem alkotott a hajórajok védelmére; oly biztonságos ez, hogy a legvadabb orkánok dühe is megtörik rajta. Meglátod majd azt a helyet, ahol Athén hatalma megsemmisült, ahol sok-sok ezer foglyot nyelt el a mérhetetlen mélységben kivájt sziklabánya, mint természetes börtönük; láthatod az óriási várost és területét, amely sok más város határainál téresebb, láthatod, mily enyhe-langyos ott a tél, s nincsen egy napja sem, hogy ne aranyozná be a napsütés. (Révay József fordítása)

Strabón: *Geógraphika* 4.1.12 (C 187).

Az arékomiskosok fővárosa Nemausus, amely az idegenek és kereskedők forgalmát tekintve messze elmarad Narbón mögött, politikai tekintetben azonban fölülmúlja: a rokon törzsek közül bátorság tekintetében kimagasló huszonnégyszáz község tartozik hozzá, melyek neki is adóznak; megkapta az ún. latin jogot is, úgyhogy az aedilitas és quaestura méltóságával kitüntetettek Nemausosban római állampolgárok. Ezért nincs is alávetve ez a nép a Rómából küldött helytartók parancsainak. A város az Ibériából Italiába vezető úton fekszik, nyáron jól megközelíthető, télen azonban és tavasszal sáros, és a folyók áradásai veszélyeztetik. (Földy József fordítása)

Velleius 2.81.2.

Subita deinde exercitus seditio, qui plexumque contemplatus frequentiam suam a disciplina desciscit et, quod cogere se putat posse, rogare non sustinet, partim severitate, partim liberalitate discussa principis, 2 speciosumque per idem tempus adiectum supplementum Campanae coloniae veteranis in agros deductis qui coloniae eius relictus erant publici: pro his longe uberiores redditus duodecies sestertium in Creta insula redditi et aqua promissa, quae hodieque singulare et salubritatis instrumentum et amoenitatis ornamentum est.

Ezután váratlanul lázadás tört ki a hadseregben, amely mint gyakran, létszáma tudatában lazította a fegyelmet, és feleslegesnek ítélet kérni azt, amit ki tud kényszeríteni. A lázadást a vezér részben szigorúsággal, részben engedékenységgel lecsillapította. Ebben az időben gyarapodtak a campaniai coloniák, mert a veteránoknak a capuai közföldről birtokokat osztottak. Kárpótlásul megkapták Kréta szigetének adóját, egymillió kétszáz ezer sestertium, és a ígéretet a vízvezetékre, amely a mai napig páratlanul kellemes ékesség és az egészséges ivóvíz forrása. (Hoffmann Zsuzsanna fordítása)

Siculus Flaccus 104, 13-16C.

... constituere civitates. Atque in eas partiti sunt hi [cives], praemensusque quod universis suffecturum videbatur solum. Territis fugatisque inde civibus, territoria dixerunt.

Városokat létesítettek, majd azokba szétszították a polgárokat, s annyi földet mértek ki, amennyi ezek számára elegendőnek látszott. A területet a helyi lakosok elűzése és elrettentése (*territis*) miatt *territorium*nak nevezték.

Pap. Oxy. 237. (Kr.u. 89):

Marcus Mettius Rufus, Egyiptom praefectura (*eparchos Aigyptou*) kijelenti: Claudius Arius, az oxyrhynchosi kerület stratégusa tudomásomra hozta, hogy sem a magán-, sem az állami ügyek nem nyernek megfelelő elintézés, és pedig azért, mert már jó ideje nem a szükséges módon kezelik a „földhivatalban” (*tón enktéseón bibliothéké*) a birtokleveleket, noha az előttem hivatalban lévő praefectusok számos alkalommal hoztak olyan döntést, miszerint ezeknek át kell esniük a szükséges javításokon, ami nem egykönnyen lehetséges, ha nem készítettek kezdettől fogva másolatokat. Elrendelem tehát, hogy minden tulajdonos hat hónapon belül nyújtson be írásbeli nyilatkozatot a saját birtokáról a földhivatalhoz, ugyanígy a hitelezők esetleges jelzálogaikról, és a többiek is valamennyi követelésükről. Az írásbeli nyilatkozatot úgy fogalmazzák meg, hogy világossá váljék belőle, honnan szállt rájuk ingatlanvagyonuk tulajdonjoga. Ha valamely hazai törvény értelmében az asszonyoknak valamilyen jogcímük van a birtokra, csatolják azt férjük vagyonbevallásához, hasonlóképpen a gyermekek is a szülőkéhez – mivel emezeknek a hasznélvezetéről gondoskodnak az állami intézkedések, amazokra pedig a szülők halála után száll a vagyon –, nehogy becsapják mit sem sejtő partnerüket szerződéskötés esetén. Megparancsolom továbbá a jegyzőknek (*synallagmatographos*) és irattárosoknak, hogy a levéltár (*bibliophylakion*) rendjétől eltérő intézkedést egyáltalán ne hozzanak, hiszen tudják, hogy az ilyesmi nemcsak hogy nem célravezető, de még ők maguk is a kiszabott büntetés alá eshetnek, minthogy megszegték az utasítást. Ha pedig vannak az irattárban a korábbi időkből származó bevallások (*tón epanó chronón apographai*), szigorú pontossággal őrizzék azokat, akárcsak a birtokleveleket

(*diastromata*), hogy ha a későbbiekben netán nyomozás folya a bevallásukat nem megfelelő módon megtevők ellenében, ezek bizonyítékot szolgáltatassanak. Hogy tehát a birtokleveleket biztonságban használhassuk hosszú időn keresztül, vagyis ne legyen már szükség újabb bevallásra, úgy rendelkezem, hogy az irattár felügyelői ötévente nézzék át a birtokleveleket, és az átiratokba vezessék be minden egyes személy aktuális vagyoni helyzetét községenként és fajtánként. Domitianus (uralkodásának) kilencedik évében, Domitianus havának negyedik napján (*ménos Domitianou*). (Tóth Klára fordítása)

Lex Ursonensis [CIL 02-05, 01022 = CIL 02, 05439 (p 1038) = CIL 02, 05439a = CIL 01, 00594 (p. 724, 833, 916)]

XIII. Akiket Colonia Genetiva Iuliában duumvirre vagy praefectusszá tesznek vagy választanak, azok a duumvirek, mielőtt bármelyikük hivatalba lépne, állítsanak kezeseket és jelöljék ki egy ingatlanjukat zálognak a duumvirek vagy praefectusok előtt, a decuriók felügyelete alatt – ha az ügy tárgyalásánál legalább huszonöten jelen vannak –, hogy ... a közpénzből ... számadást fognak tenni.

XIII. Aki Colonia Genetiva Iuliában decurio, annak a colonia ekével körülszántott területén belül legyen egy legalább 600 tetőfedőtéglás háza, aki pedig közönséges lakos és nem decurio, annak egy legalább 300 tetőfedőtéglás háza legyen a colonia alapításától számított két éven belül.

LXXIII.

Ne quis intra fines oppidi colon(iae)ve qua aratro / circumductum erit hominem mortum / inferto neve ibi humato neve urito neve homi/nis mortui monumentum aedificato.
Senki se vigyen be a város, illetve a colonia ekével kijelölt falai közé emberi holttestet.

LXXVII.

Si quas vias fossas cloacas Iivir aedil(is)ve publice / facere inmittere commutare aedificare mu/nire intra eos fines qui colon(iae) Iul(iae) erunt volet / quot eius sine iniuria privatorum fiet it is face/re liceto.

Ha a duumvir vagy aedilis a köz javára bármilyen utat, árkot, vagy csatornát akar készíteni, ásni, átalakítani, építeni vagy megerősíteni Colonia Iulia határai között, és ezzel nem követ el jogsértést magánemberek ellen, tehesse azt meg.

LXXIIX.

Quae viae publicae itinerave publica sunt fuerunt / intra eos fines qui colon(iae) dati erunt quicumq(ue) / limites quaeque viae quaeque itinera per eos a/gros sunt erunt fueruntve eae viae eique limites / eaque itinera publica sunt.

Minden közút, útvonal, amely a coloniának juttatott határok között volt és van, és amely határvonal, út, vagy útvonal ezeken a földeken volt, van és lesz, az az út, határvonal és útvonal köztulajdonban legyen.

LXXIX.

Qui fluvi rivi fontes lacus aquae stagna paludes / sunt in agro qui colon(is) h[u]iisc(e) colon(iae) divisus // erit ad eos rivus fontes lacus aquasque sta/gna paludes itus actus aquae haustus iis item / esto qui eum agrum habebunt possidebunt uti / iis fuit qui eum agrum habuerunt possederunt / itemque iis qui eum agrum habent possident ha/bebunt possidebunt itineris aquarium lex ius/que esto.

Amely folyók, patakok ... amelyek a colonia lakosainak kiosztott földeken vannak, azokhoz a patakokhoz, forrásokhoz ... való hozzáférés, szállítás és kimerés joga ugyanúgy azoké legyen, akik azt a földet bírják és birtokolják, ahogy azoknál is így volt, akik ezt a földet korábban bírták és birtokolták. Ezenkívül azoknak ... jogukban és hatalmukban álljon, hogy a vízhez hozzájussanak.

LXXXII.

Qui agri quaeque silvae quaeque aedificia c(olonis) c(oloniae) / G(enitivae) I(uliae) / quibus publice utantur data adtributa e/runt ne quis eos agros neve eas silvas ven/dito neve locato longius quam in quinquen/nium neve ad decuriones referto neve decu/rionum consultum facito quo ei agri eaeve / silvae veneant aliterve locentur neve si ve/nierint it circo minus c(oloniae) G(enitivae) Iul(iae) sunt quique iis / rebus fructus erit quot se emisse dicat is in / iuga sing(ula) inque annos sing(ulos) HS C c(olonis) c(oloniae) G(enitivae) Iul(iae) d(are) d(amnas) /

Amely földeket, erdőket és épületeket Colonia Genetiva Iulia lakosainak közös használatára kiosztottak és kiadtak, azokat a földeket és erdőket senki se adja el, vagy adja bérbe öt évnél hosszabb időre, és ne terjesszen semmit se ilyen ügyben a decuriók elé... Ha valamilyen módon mégis eladásra kerülnének, attól még éppen úgy Colonia Genetiva Iuliához tartozzanak. Aki ezen dolgok hasznát élvezi, amennyit elmondása szerint megvett, azért ekealjanként és évenként fizessen ... 100 sestertium

XCIII.

Quicumque IIvir post colon(iam) deductam factus creatusve / erit quive praef(ectus) {qui} ab IIvir(o) e lege huius coloniae relic/tus erit is de loco publico neve pro loco publico neve / ab redemptore mancipe praed(e)ve donum munus mercedem / aliutve quid kapito neve accipito neve facito ...

Akit a colonia alapítása után duumvirre választanak ... az köztulajdonban álló helyet illetően, vagy köztulajdonban álló helyért se redemptortól, se haszonbérletől ... ne kapjon, ne fogadjon el ajándékot, adományt, fizetséget vagy bármit ...

XCVI.

Si quis decurio eius colon(iae) ab IIvir(o) praef(ecto)ve postulabit / uti ad decuriones referatur de pecunia publica de/que multis poenisque deque locis agris aedificis / publicis suo <p>acto qu(a)eri iudicative oporteat tum / IIvir{i} qui{q}ve iuri dicundo prae(e)ri(t) d(e) e(a) r(e) prima / quoque die decuriones consulito decurionum/que consultum facito fiat cum non minus m(aior) p(ars) / decuriorum atsit //cum// ea re(s) consuletur uti m(aior) p(ars) / decurionum qui tum ader<u>nt censuer(int) ita ius / ratumque esto /

Ha a colonia egyik decuriója egy duumvirtól vagy praefectustól azt kéri, hogy terjessza a decuriók elé, hogyan kell közpénzzel, pénzbírsággal, büntetéssel, közösen használt helyekkel, közföldekekkel, középületekkel kapcsolatban vizsgálatot tartani és ítélni ... gondoskodjon róla, hogy a decurióknak határozata szülessen erről...

XCVII.

Ne quis IIvir neve quis pro potestate in ea colon(ia) / facito neve ad decur(iones) referto neve d(ecurionum) d(ecretum) facito / fiat quo quis colon(is) colon(iae) patron(us) sit atopsetur/ve praeter cum qu<i> c(urator) a(gris) d(andis) a(tsignandis) i(udicandis) ex lege Iulia est eum/que qui eam colon(iam) deduxerit liberos posteros(q)ue / eorum nisi de m(aioris) p(artis) decurion(um) erunt per tabellam / sententia{m}

Se duumvir, se más hatalommal rendelkező személy ne tegye és a decuriók elé se bocsássa, és ne intézze úgy, hogy a decuriók olyan értelmű határozatot hozzanak, hogy bárki is a colonia lakosainak patronusa legyen, vagy akként legyen kiválasztva, kivéve azt, akinek a Iulius-féle

törvény értelmében joga van a lakosoknak földet adni és kijelölni, és azt, aki a coloniát alapította, valamint annak fiait és utódait, kivéve, ha a jelenlévő decuriók többségének szavazótáblával hozott szavazata alapján [mást kell patronussá választani] ...

CIII.

Qui limites decumanique intra fines c(oloniae) G(enetivae) deducti facti/que erunt quaecumq(ue) fossae limitales in eo agro erunt / qui iussu C(ai) Caesaris dict(atoris) imp(eratoris) et lege Antonia / senat(us)que / c(onsultis) pl(ebi)que sc(itis) ager datus atsignatus erit ne quis limites / decumanosque opsaeptos neve quit immolatum neve / quit ibi opsaeptum habeto neve eos arato neve e<a>s fossas / opturato neve opsaepto quo minus suo itinere aqua / ire fluere possit si quis atversus ea quit fecerit is in / res sing(ulas) quotienscumq(ue) fecerit HS M c(olonis) / c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) esto / eiusq(ue) pecun(iae) <q>ui volet petitio p(ersecutio)q(ue) esto /

Amely határvonalak és határok, amelyek Colonia Genetiva határai között vezetnek ... azokat a határvonalakat és határokat ne zárják el, semmilyen akadályt vagy építményt ne hozzanak rajtuk létre, ne is szántsanak rajtuk; ... Ha valaki ezzel ellenkezően cselekszik, ahányszor ezt megtette, egyenként annyiszor fizessen 1000 sestertius bírságot ... bárkinek, aki akarja, követeléshez és keresethez való joga legyen.

(Szabó Ádám Ágoston fordítása)

Siculus Flaccus 102, 8-9C.

Regiones autem dicimus, intra quarum fines singularum coloniarum aut municipiorum magistratibus iuris dicendi cohercendique est libera potestas.

Regionak azt a területet hívjuk, amelyek határain belül az egyes coloniák vagy municipiumok tisztségviselőinek szabadságában áll a jogszolgáltatás és a kényszerintézkedés.

Siculus Flaccus 104, 3-7C.

Postquam ergo maiores regiones ex hoste captae vacare coeperunt, alios agros dividerunt adsignaverunt: alii ita remanserunt, ut tamen p(opuli) R(omani) <terri>toria essent; ut est in Piceno, in regione Reatina, in quibus regionibus montes Romani appellantur. Nam sunt p(opuli) R(omani) <terri>toria, quorum vectigal ad aerarium pertinet.

Miután azonban az ellenségtől elfoglalt térségek üresen álltak, bizonyos földeket felmérték és kiosztottak, mások úgy maradtak, mint a római nép területei. Így van ez Picenumban és Reate vidékén, ahol a hegyeket római hegyeknek nevezik, ugyanis a római nép területéhez tartoznak, amelyekről a bérleti díj az államkincstárat illeti.

Hyginus Gromaticus 156, 18-24C

Nam in planis quamvis omnium centuriarum subsiciva lapidibus inscriptis comprehendantur, certis tamen locis aras lapideas ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicato finem coloniae demonstret, ex altero, qua foras erit, adfines. Ubi fines angulum facient, ternum angulorum aras ponemus. Sic et in locis montuosis. Et has utraeque civitates constituant: adfines enim eisdem locis nomine imperatoris et finium earum inscriptione aras consecrare debebunt.

Bizonyos sík területeken pedig, jóllehet a maradványföldeket az összes centuriában felírtos kövek határolják le, kőoltárokat kell elhelyeznünk, amelyek egyik, a felmérés felé eső oldalán a felirat a colonia határát mutatja, a másik oldalán, amelyik kívülre esik, a szomszédokat kell feltüntetni. Ahol a határvonalak egymást keresztezik, hároszögű oltárt kell elhelyeznünk. Így kell eljárni a hegyvidéki területeken is. Ezeket a két érintett város állítsa fel, ugyanis a szomszédoknak egyazon helyen kell oltárokat szentelniük, feltüntetve a császár nevét és a határaikat.

Aelius Aristeidés: Róma magasztalása 61-62.

Mert amit egy polisz jelent határai és vidéki területei számára, ugyanazt jelenti ez a város az egész lakott világ számára, amelynek – mintha csak saját vidéke lenne – közös központjául van kijelölve. Azt lehetne mondani, hogy mind, akik körülötte laknak, de azok is, akik más vidéken, közösségekbe szerveződve élnek, valamennyien ennek az egyedüli fellelegvárának az oltalmában gyülekeznek egybe. Az pedig sohasem utasította el magától őket, hanem miként a föld felszíne, amely mindenkit hordoz, úgy fogadja be ez a város is az egész földkerekségről az embereket. (Szlávik Gábor fordítása)

Ulpianus, Digesta 48.22.7.19.

Solet praeterea interdicti sententia quibusdam, ne intra patriae territorium vel muros morentur: ne excedant patriam vel in vicis quibusdam morentur.

Ezen kívül lehetőség van ítélettel megtiltani bizonyos személyeknek, hogy a hazájuk területén belül vagy a falakon belül tartózkodjanak, hogy elhagyják a hazájukat, vagy bizonyos településeken tartózkodjanak.

Papinianus, Digesta 50.8.5pr.

Praedium publicum in quinque annos idonea cautione non exacta curator rei publicae locavit. ceteris annis colonus si reliqua traxerit et de fructibus praedii mercedesque servari non potuerint, successor qui locavit tenebitur. idem in vectigalibus non ita pridem constitutum est, scilicet ut sui temporis singuli periculum praestarent.

Egy közföldet a város curatora megfelelő kezességvállalás nélkül adott bérbe öt évre. Ha a következő években a colonus hátralékba kerül és a föld terményeiből a földbérleti díjat nem tudja megfizetni, akkor a (hivatali) utód, aki bérbe adta a földet, viseli a felelősséget. (Illés Imre Áron fordítása)

Ulpianus, Digesta 50.15.4pr – 50.15.4.2.

Forma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur. nomen fundi cuiusque: et in qua civitate et in quo pago sit: et quos duos vicinos proximos habeat. et arvum, quod in decem annos proximos satum erit, quot iugerum sit: vinea quot vites habeat: olivae quot iugerum et quot arbores habeant: pratum, quod intra decem annos proximos sectum erit, quot iugerum: pascua quot iugerum esse videantur: item silvae caeduae. omnia ipse qui defert aestimet. Illam

aequitatem debet admittere censitor, ut officio eius congruat relevari eum, qui in publicis tabulis delato modo frui certis ex causis non possit. quare et si agri portio chasmate perierit, debebit per censitorem relevari. si vites mortuae sint vel arbores aruerint, iniquum eum numerum inseri censui: quod si exciderit arbores vel vites, nihilo minus eum numerum profiteri iubetur, qui fuit census tempore, nisi causam excidendi censitori probaverit. Is vero, qui agrum in alia civitate habet, in ea civitate profiteri debet, in qua ager est: agri enim tributum in eam civitatem debet levare, in cuius territorio possidetur.

A census előírása rendelkezik arról, hogy a földeket a következőképpen kell a censusba felvenni: a telek neve; melyik városban és pagusban van, és melyik két telek a közvetlen szomszédja; hány iugerum területű az a föld, amelyre a megelőző tíz évben vetettek; hány tőke van a szőlőföldön; hány iugerum területű az olajfaültetvény és mennyi fa van rajta; hány iugerum területű a rét, amelyet a megelőző tíz évben kaszálónak különítettek el; hány iugerum területű a legelő, ugyanígy a vágnyaló erdő. Mindezt becsülje fel, aki a (vagyon)bevallást teszi. A censust végzőnek (censitor) méltányosságot kell gyakorolnia, mivel méltó a hivatalához, hogy könnyítsen annak terhein, aki bizonyos okok miatt már nem rendelkezik a (korábbi) feljegyzésekbe felvett vagyonnal. Ezért a censust végzőnek enyhíteni kell annak a terhein, aki földjei egy részét földrengés következtében elveszítette. Ha a szőlőtőkék elpusztultak vagy a fák kiszáradtak, akkor méltánytalan ezeket beleszámítani a censusba. De ha a fákat és a szőlőtökéket (a tulajdonos) vágta ki, akkor ezeket bele kell számítani a censusba – ti. amennyi akkor volt –, kivéve, ha a censust végző előtt igazolja a kivágásuk okát. Akinek más város (területén) van földje, annak ott kell ezt felvetetnie a censusba, ahol az a föld van. A föld után járó adót ugyanis abban a városban kell megfizetnie, amely város területén van az a föld. (Illés Imre Áron fordítása)

ILS 7008 = CIL 13. 5110

C(ai) Valer(io) C(ai) f(ilio) Fab(ia tribu) Ca | millo, quoi publice | funus Haeduum | civitas et Helvet(iorum) decre | verunt et civitas Helvet(iorum) | qua pagatim qua publice | statuas decrevit. | [Iu]lia C(ai) Iuli Camilli f(ilia) Festilla | ex testamento.

Gaius Valerius Camillusnak, Gaius fiának a Fabia tribusból, akinek a haedusok és helvetiusok törzse nyilvános temetést rendelt el, és akinek tiszteletére a helvetiusok törzse úgy az egyes falvak, mint a törzs szobrokat rendelt. A végrendelet alapján állította Iulia Festilla, Gaius Iulius Camillus lánya.

Pap. Oxy. 58. Moravcsik: *Miről vallanak...?* nr. 76. (p. 105; Kr.u. 288.)

Serbios Afrikanos üdvözli a heptanomoi és az arsinoéi kormányzóság kerületi főnökeit. Magukból a számadásokból kitűnt, hogy sokan, akik a kincstári birtokokon akarnak élösködni, címeket találtak ki maguknak, egyesek kezelőnek, mások írónak, ismét mások gondnoknak nevezvén magukat, de a kincstárnak semmi hasznot nem hajtanak, hanem csak bevételeit fogyasztják. Ezért szükségessé vált, hogy elrendeljem, hogy választassatok minden birtok számára a városi tanácsok saját felelősségére egy-egy megfelelő gondnokot, a többi címet pedig töröljétek. Mindazonáltal a megválasztott gondnok maga mellé vehet két vagy legfeljebb három olyan személyt, akik segítségére vannak az ügyek intézésében. Így megszűnnek majd ezek a hiábavaló kiadások, és a kincstári birtokok megfelelő kezelésben fognak részesülni. Természetesen csakis kipróbált embereket választassatok a gondnokok segítőitársaiul. (Moravcsik Gyula fordítása)

Municipium és colonia

Cicero: *Phil.* 2.40.102-104.

Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consulisti me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondi, possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam coloniam, quae esset auspiciato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci; colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus omni auspicio iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres; cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur. Ab hac perturbatione religionum advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Casinatem, quo iure, quo ore? 'Eodem', inquires, 'quo in heredum L. Rubri, quo in heredum L. Turseli praedia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. 'Et is ab hasta, valeat hasta, valeant tabulae modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse dicit, quis hastam istius venditionis vidit, quis vocem praeconis audivit? Misisse [te] dicis Alexandriam, qui emeret a Caesare; ipsum enim expectare magnum fuit. Quis vero audivit umquam (nullius autem salus curae pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus: iam intelleges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae. Non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit.

Coloniát telepítettél abba a Casilinumba, ahová Caesar már korábban telepített. Levélben tanácsot kértél tőlem Capuát illetően, hogy telepíthetsz-e jogszerűen új coloniát oda, ahol már áll egy. A válaszom ugyanaz lett volna Casilinumról is, nevezetesen: hogy egy olyan coloniába, amelyet a vallás előírásainak megfelelően telepítettek, amíg sértetlenül áll, új coloniát a jog szerint nem lehet telepíteni; legfeljebb – mint írtam – új telepéseket lehet a régiek névsorához hozzáírni. Te azonban a jósjelkérés minden jogát felforgatva Casilinumba, ahol csak néhány évvel korábban létesült, coloniát telepítettél, hogy a zászlót felállítsd és az ekével körülszánts a várost. Pedig csaknem barázdát húztál az ekevassal a kapu helyén Capuában is, hogy a virágzó város területe így csökkenjen. A vallási előírásokat ilyen mértékben rúgtad fel, majd elsiettél M. Varro, e feddhetetlen és vallásos férfi, casinumi telkére. Milyen jupon? Milyen szándékkal? Azt fogod talá mondani: „Ugyanolyan, amilyennel L. Rubrius örököseinek vagy éppen L. Turselius örököseinek birtokára, és a többi megszámlálhatatlan birtokra.” Ha mégis árverésen vetted, legyen érvényes az árverés, legyenek érvényesek az elszámolások (*tabulae*), de csak a Caesaré, nem pedig a tiéd, az, amelyiken te adós voltál, s nem pedig az, ahol megszabadítottad magad az adósságtól. Ki állítja Varro casinumi telkééről, hogy azt eladták, ki látta az árverést jelző lándzsát, ki hallotta a kikiáltó szavát? Azt mondod, hogy te elküldtél valakit Alexandriába, hogy ő vegye meg Caesartól, ugyanis túl sokat kellett volna várni rá. Ki hallotta egyáltalán valaha, hogy Varro vagyonából valamit is elragadtak volna (pedig sokaknak nem számított senki jóléte)? Ha maga Caesar írt neked, hogy add vissza, ugyan mit lehetne még mondani ekkora szégyentelenségről. Kis időre tedd félre azokat a kardokat a szemünk előtt, s meg fogod érteni, hogy egy dolog Caesar árverése, s más a te önhittséged és vakmerőséged. Ugyanis téged nem csak gazdád, hanem bármelyik ismerősöd, szomszédod, vendégbarátod távol fog tartani azoktól a lakóhelyektől.

Siculus Flaccus 102, 18-25C.

Municipia quidam putant a munitionibus dicta; alii a munificentia, eo quod munificae essent civitates. Coloniae autem inde dictae sunt, quod [populi] Romani in ea municipia miserint colonos, vel ad ipsos priores municiporum populos coercendos, vel ad hostium incursus repellendos. Colonias autem omnes maritimas appellaverunt, vel quod mari in his deduceretur, vel quod pluribus placet, maritimas appellari existimant ideo, quod Italia ab Alpibus in mare porrigitur a<c> tribus lateribus exteris gentes intueatur.

A municipium elnevezés a megerősítés (*munitio*) szóból származik, mások szerint azonban a jótékonyosság (*munificentia*) szóból azért, mert a települések adakozók voltak. A colonia neve pedig abból ered, hogy a rómaiak telepéseket (*colonus*) küldtek azokba a városokba, vagy azért, hogy a városok korábbi lakóit féken tartsák, vagy azért, hogy az ellenség betöréseit visszaverjék. Az összes coloniát tengerpartinak nevezték, mert vagy tengeren szállították oda a telepéseket, vagy – ami a többség véleménye – azért nevezték őket tengerpartinak, mivel Itália az Alpok felől benyúlik a tengerbe és három oldaláról külső népekkel néz szembe.

SHA Hadrianus 18.1-2.

Cum iudicaret, in consilio habuit non amicos suos aut comites solum sed iuris consultos et praecipue Iuventium Celsum, Salvium Iulianum, Neratium Priscum aliosque, quos tamen senatus omnis probasset. 2 Constituit inter cetera, ut in nulla civitate domus aliqua transferendae ad aliam urbem vilis materiae causa dirueretur.

Ha ítélezett, nemcsak barátait, vagy kíséretének tagjait vonta be a tanácskozásba, hanem jogtudósokat is, különösen Iuventius Celsust, Salvius Iulianust, Neratius Priscust, és másokat is, akiket azonban az egész senatus elismert. Többek között elrendelte, hogy egyetlen városban sem szabad házat lebontani azért, hogy az olcsó anyagot másik városba szállítsák. (Kiss Sebestyén fordítása)

Gellius: NA 16.13.1-9.

Quid sit "municipium" et quid a "colonia" differat; et quid sint "municipes" quaeque sit eius vocabuli ratio ac proprietates; atque inibi, quod divus Hadrianus in senatu de iure atque vocabulo municipum verba fecit.

1. "Municipes" et "municipia" verba sunt dictu facilia et usu obvia, et neutiquam reperias, qui haec dicit, quin scire se plane putet, quid dicat. Sed profecto aliud est, atque aliter dicitur. 2. Quotus enim fere nostrum est, qui, cum ex colonia populi Romani sit, non et se municipem esse et populares suos municipes esse dicat, quod est a ratione et a veritate longe aversum? 3. Sic adeo et municipia quid et quo iure sint quantumque a colonia differant, ignoramus existimamusque meliore condicione esse colonias quam municipia. 4. De cuius opinionis tam promiscuae erroribus divus Hadrianus in oratione, quam de Italicis, unde ipse ortus fuit, in senatu habuit, peritissime disseruit mirarique se ostendit, quod et ipsi Italicienses et quaedam item alia municipia antiqua, in quibus Uticenses nominat, cum suis moribus legibusque uti possent, in ius coloniarum mutari gestiverint. 5. Praenestinos autem refert maximo opere a Tiberio imperatore petisse orasseque, ut ex colonia in municipii statum redigerentur, idque illis Tiberium pro referenda gratia tribuisse, quod in eorum finibus sub ipso oppido ex capitali morbo revaluisset. 6. Municipes ergo sunt cives Romani ex municipiis legibus suis et suo iure utentes, muneris tantum cum populo Romano honorari participes, a

quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus neque ulla populi Romani lege adstricti, nisi in quam populus eorum fundus factus est. 7. Primos autem municipes sine suffragii iure Caerites esse factos accepimus concessumque illis, ut civitatis Romanae honorem quidem caperent, sed negotiis tamen atque oneribus vacarent pro sacris bello Gallico receptis custoditisque. Hinc "tabulae Caerites" appellatae versa vice, in quas censores referri iubebant, quos notae causa suffragiis privabant. 8. Sed coloniarum alia necessitudo est; non enim veniunt extrinsecus in civitatem nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate quasi propagatae sunt et iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habent. 9. Quae tamen condicio, cum sit magis obnoxia et minus libera, potior tamen et praestabilior existimatur propter amplitudinem maiestatemque populi Romani, cuius istae coloniae quasi effigies parvae simulacraque esse quaedam videntur, et simul quia obscura oblitterataque sunt municipiorum iura, quibus uti iam per ignotitiam noli queunt.

A municipium és a municeps szavakat lépten-nyomon könnyedén kimondjuk, és állandóan használjuk, s szinte mindenki meg van győződve, hogy pontosan tudja is, amit mond. Pedig más a valóság, és más, amit mondanak. Hiszen legtöbben, akik római coloniából származnak, municepsnek nevezik magukat is, polgártársaikat is, ami pedig az ésszerűségtől és az igazságtól nagyon messze esik. Ennyire nem tudjuk ugyanis, mi a municipium, milyen jogok illetik meg, miben különbözik a coloniától, s az a véleményünk, hogy a coloniák kedvezőbb körülmények között vannak, mint a municipiumok. Igen bőven taglalta ezt az általánossá vált tévedést az isteni Hadrianus, mikor a szenátusban szülővárosának, Italicának a lakosairól beszélt, s csodálkozását fejezte ki, hogy az italicaiak s más régi municipiumok lakói is – közülük az uticaiakat említette –, jóllehet saját szokásaik és törvényeik szerint élhetnének, mégis változást szeretnének, s a coloniák jogi helyzetét kívánják maguknak. S felhozta, hogy ezzel ellenkező eset is előfordult, mikor a praenestebeliek Tiberiust a legnagyobb hévvel sürgették és ostromolták, hogy coloniából municipiummá tegye őket, amit Tiberius hálája jeléül meg is adott nekik, minthogy súlyos betegségéből azon a vidéken és éppen az ő városukban épült fel. A municepszek tehát azok a municipiumokból való római polgárok, akik saját törvényeik és jogszabályaik szerint élnek, csak annyiban vannak azonos helyzetben a római néppel, hogy joguk van állami tisztségeket viselni, s arról a jogukról, hogy ezeket elnyerhetik, kapták azután a nevüket. Semmi egyéb kényszer, a római nép semmi egyéb törvénye nem kötelezte őket, kivéve, ha nem hagytak jóvá valamilyen különleges törvényt éppen abban a városban lakó népre vonatkozóan. Úgy tudjuk, hogy az első municepszek – szavazati jog nélkül – a caerebeliek voltak, akik megkapták a jogot, hogy élvezhetik a római polgárnak járó megbecsülést, de fel voltak mentve a kötelezettségek és terhek alól, mivel a gallus háborúban a szentségeket befogadták és megőrizték. Ezért nevezték – ellenkező értelemben – caerei tábláknak azokat a jegyzékeket, amelyeket a censoroknak azokról kellett vezetniük, akiket megbélyegző szándékkal megfosztottak szavazati joguktól. De a coloniákkal egészen másként áll a helyzet, mivel nem kívülről olvadtak be az államba, s nem is hivatkozhatnak sjaát, külön eredetükre, hanem mintegy az államból fejlődtek ki, nincs önálló rendelkezési joguk, s a római nép minden törvénye és előírása érvényes rájuk. Azonban ezt a helyzetet, bár sokkal függőbb, és sokkal kevesebb szabadságot biztosít, mégis méltóságteljesebbnek és tekintélyesebbnek tartják – azzá teszik a római nép méltósága és tekintélye –, mert az a látszat, hogy ezek a coloniák az ő kisebb másai és megtestesülései, mivel a municipiumok előjogai elhomályosultak és feledésbe mentek, s már csak azért sem érvényesítik őket, mert nem is tudják, hogy léteznek. (Muraközy Gyula fordítása)

A föld jogi helyzete

Cicero: *M. Tullius érdekében* 14-20

fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum, recuperatores, quem se habere usque eo non moleste tulit, donec vicinum eius modi nactus est qui agri finis armis proferre mallet quam iure defendere. nam P. Fabius nuper emit agrum de C. Claudio senatore, cui fundo erat adfinis M. Tullius, sane magno, dimidio fere pluris incultum exustis villis omnibus quam quanti integrum atque ornatissimum carissimis pretiis ipse Claudius emerat clam circumscriptisse isti a consulari Macedonia et Asia. etiam illud addam quod ad rem pertinet: imperatore mortuo pecuniam nescio quo modo quaesitam dum volt in praedio ponere, non posuit, sed abiecit. nihil adhuc m est in eo agro centuria quae Populiana nominatur, recuperatores, quae semper M. Tulli fuit, quam etiam pater possederat posita esse et ad fundum eius convenire. ac primum, quod eum negoti totius et emptionis suae paenitebat, fundum proscrispsit; eum autem emptum habebat cum socio Cn. Acerronio, viro optimo modum proscrispsisse. hominem appellat. iste sane adroganter quod commodum fuit respondit. Nequedum finis auctor demonstraverat. mittit ad procuratorem litteras et ad vilicum Tullius facturum negavit; illis absentibus finis Acerronio demonstravit neque tamen hanc centuriam Populianam vacuam tradidit. Acerronius, quo modo potuit, se de tota re ex eius modi semustilatus effugit. adducit iste interea in saltum homines electos maximis animis et viribus et eis arma quae cuique habilia atque apta essent comparat, prorsus ut quivis intellexeret non eos ad rem rusticam, verum ad caedem ac pugnam comparari. agros, vias denique infestas habebant. venit in Thurinum interea Tullius. deinde iste pater familias Asiaticus beatus, novus arator et idem pecuarius, cum ambularet in agro, animadvertit in hac ipsa centuria Populiana aedificium non ita magnum servumque M. Tulli Philinum.] 'quid vobis,' inquit, 'istic negoti in meo est?' servus respondit pudenter, at non stulte, dominum esse ad villam; posse eum cum eo disceptare si quid vellet. rogat Fabius Acerronium — nam ibi tum erat — ut secum simul veniat ad Tullium. venit. ad villam erat Tullius. appellat Fabius ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. dicit deducturum se Tullius, vadimonium Fabio Romam promissurum. manet in ea condicione Fabius. mature disceditur.

M. Tulliusnak Thurinum vidékén van egy apjától örökölt telke, bírák, amelynek birtoklása addig nem is okozott neki nehézséget, amíg nem kapott egy olyan szomszédot, aki szívesebben terjesztette ki földjének határait fegyverrel, semmint hogy azokat jogi eszközökkel védte volna. P. Fabius ugyanis a közelmúltban földet vásárolt C. Claudius szenátortól. E föld M. Tullius szomszédságában terült el, meglehetősen nagy volt, és másfélszeresébe került annak – noha igen elhanyagolt állapotban volt és tele leégett épületekkel –, amennyiért maga Claudius sértetlen és kiváló állapotban igen magas áron megvásárolta [...] szomszédjai vesztére kiigazítja, és mérgét Tullius kárára próbálja meg kitölteni. E birtokon van egy Populianának nevezett sáv, bírák, amely mindig M. Tulliusé volt, s amelyet már atyja is birtokolt [...] fekdtek, és birtokát kiegészítették. Először is árverésre bocsátotta a telket – mivel az egész ügyletet és az általa végrehajtott vételt megbánta –, amit azonban társával a kiváló Cn. Acerroniusszal együtt vásárolt meg [...] Jogelődje ugyanis még nem mutatta meg a határokat. Tullius levelet küld képviselőjének és intézőjéhez [...] kijelentette, hogy ezt nem fogja megtenni; távollétükben megmutatta a határokat Acerroniusnak, ám a populianai szabad sávot mégsem adta át. Acerronius amennyire tudta, magát az egész dologból [...] Eközben Fabius válogatott, elszánt és erős rabszolgákat gyűjt a legelőre, s ezeket hozzájuk illő és megfelelő fegyverekkel látja el, hogy mindenki nyilvánvalóan felismerje, hogy nem mezei munkára, hanem gyilkolásra és harcra szerelték fel. [...] félelemben tartották a földeket és az utakat. Eközben Tullius is Thuriibe jött. Erre

eme jómódú asiai gazda, új keletű földműves és egyúttal állattartó, mikor birtokán sétálgatott, észrevett a populianai sávban egy nem túl nagy épületet, és M. Tullius egy rabszolgáját, Philinust. „Mi dolgotok van” – mondta – „itt, a földemen?” A rabszolga szerényen, de okosan azt felelte, hogy az úr a házban van, és hogy vele tárgyalhat, ha akar valamit. Fabius arra kéri Acerroniust, aki akkor ott volt, hogy vele együtt menjen el Tulliushoz. Elmennek. Tullius az épületben van. Fabius felszólítja, hogy a birtokvitát megindítandó vagy ő Tullius, vagy Tullius őt vezesse ki a területről. Tullius azt mondja, hogy ő fogja kivezetni Fabius, és Rómában törvényi időpontra tesz neki ígéretet. Fabius kitart e feltétel mellett. Hamarosan elválnak. (Nótári Tamás fordítása)

Suetonius: *Otho* 4.

Nulla igitur officii aut ambitionis in quemquam genere omisso, quotiens cena principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritum dividebat, nec minus alium alia via militum demerebatur. Cuidam etiam de parte finium cum vicino litiganti, adhibitus arbiter, totum agrum redemit emancipavitque; ut iam vix ullus esset, qui non et sentiret et praedicaret solum successione imperii dignum.

Otho tehát semmiféle jó szolgálatot vagy vesztegetési lehetőséget el nem mulasztott; valahányszor vacsorán fogadta a császárt, fejenként egy aranyat adott a testőrcohors tagjainak; de a katonáknál is, kinél ezzel, kinél azzal, érdemeket szerzett. Egyiküknek, aki pereskedett szomszédjával földjük közös mezsgyéje miatt, és őt kérte fel döntőbírónak, az egész földet megvásárolta, és szabad tulajdonként neki ajándékozta. (Kis Ferencné fordítása)

CIL 10, 8038

Imp. Caesar Vespasianus Augustus | magistratibus et senatoribus | Vanacinarum salutem dicit. Otacilium Sagittam, amicum et procuratorem meum, ita uobis praefuisse, | ut testimonium uestrum mereretur, | delector. | De controuersia finium, quam habetis cum Marianis, pendentem ex || is agris, quos a procuratore meo | Publio Memoriale emistis, ut | finiret Claudius Clemens procurator meus, scripsi ei et mensorem | misi. || Beneficia tributa uobis ab diuo | Augusto post septimum consulatum, quae in tempora Galbae retinuistis, confirmo. | Egerunt legati || Lasemo Leucani f. sacerdos Aug(usti), Eunus Tomasi f. sacerdos Aug(usti). | C. Arruntio Catellio Celere M. | Arruntio Aquila cos. III idus Octobr.

Imp. Caesar Vespasianus Augustus a Vanacini tisztségviselőinek és tanácsstagjainak üdvözlését küldi. Örömmel szolgál, hogy barátom és procuratorom, Otacilius Sagitta úgy parancsolt nektek, hogy kiérdekelte nagybecsülésüket tanúbizonyságát. A függőben lévő határviták ügyében, amely a Marius-féle telepésekkel fennáll, azokat a földeket illetően, amelyeket procuratoromtól, Publius Memorialistól vásároltatok, levelet írtam procuratoromnak, Claudius Clemensnek, hogy zárja le, és egy földmérőt is küldtem. Az isteni Augustus hetedik consulátusa után nektek juttatott kiváltságait, amelyeket Galba idejéig megőriztetek, megerősítem. Követként Lasemo, Leucanus fia, Augustus papja, Eunus, Tomasi fia, Augustus papja jártak el C. Arruntius Catellius Celer és M. Arruntius Aquila consuli évében (Kr.u. 72), október 12-én.

Gaius: Inst. 2.7.

Sed in provinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum et usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosum, pro religioso habetur: item quod in prouinciis non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur.

Általában az a vélemény, hogy tartományi földön a terület nem válik religiosusszá, mivelhogy az a terület vagy a római nép, vagy a császáré, mi pedig csak birtokkal vagy haszonélvezettel rendelkezünk (e területek felett), mindazonáltal bár nem religiosus, mégis religiosusként fogják fel. (Brósz Róbert fordítása)

Gaius: Inst. 2.21.

In eadem causa sunt provincialia praedia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur.

Ugyanilyen elbírálás alá esnek a tartományi telkek is, amelyek közül egyeseket stipendiariumnak, másokat tributariumnak hívunk. Stipendiariumok azok, amelyek azokban a tartományokban vannak, amelyeket a római nép sajátjának tekint; tributariumok azok, amelyek azokban a tartományokban vannak, amelyekről úgy tartják, hogy azok a császár sajátjai. (Brósz Róbert fordítása)

Iustinianus: Inst. 2.1.40.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conueniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia quae in prouinciis sunt, inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitutione nulla differentia est.

A természetes jogelvek szerint a dolgok átadással is tulajdonunkba kerülnek; mert semmi sem felel meg jobban a természetes méltányosságnak, mint az, hogy a maga dolgát másra átruházni szándékozó tulajdonos akarata érvényesüljön. Ennélfogva testi dolgok, bármifélek legyenek is, átadásra alkalmasak, s a tulajdonos által eszközölt átadással elidegeníthetők. Tehát az adó alá eső telkeket is hasonlóképpen lehet elidegeníteni. Praedia stipendiariának és tributariának nevezik azokat a telkeket, melyek a provinciákban vannak. Ezek között és az itáliai telkek közt constitutióink értelmében azonban semmi különbség nincs többé. (ifj. Mészöly Gedeon fordítása)

Válogatott bibliográfia a téma magyar nyelvű szakirodalmából

- Alföldy Géza: Municipális középirtokok Aquincum környékén. *Ant. Tan.* 6 (1959) 19-30.
- Alföldy Géza: A szkordiszkuszok szállásterülete. *Arch. Ért.* 89 (1962) 147-157.
- Alföldy Géza: Veterántelepítések Dalmatia provinciában. *Ant.Tan.* 10 (1963) 29-38
- Balla Lajos: Kereskedelmi tőke és a földbirtok kapcsolata Savariában. *Ant.Tan.* 9 (1962) 85-91.
- Boda Árpád: A.H.M. Jones és az Észak-Afrikai agri deserti. *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, 29/1 (2011) 7-22.
- Bödöcs, András – Kovács, Gábor: A római kori birtokrendszer kialakítása és tájformáló hatása Pannoniában. *Geodézia és Kartográfia* 63 (2011) 20-25.
- Bödöcs András: Földmérők Savariában. Javaslat a savariai centuriatio újabb elméleti modelljére. In: Balázs Péter (szerk.) *Firkák III: Fiatal Római Koros Kutatók III. konferenciakötete*. Szombathely: Savaria Múzeum, 2014. pp. 361-372.
- Czajlik Zoltán - Bödöcs András - Rupnik László: Légi fényképezéses régészeti kutatások Magyarországon 2010-ben.: Aerial photographic archaeological investigations in Hungary in 2010. *RÉGÉSZETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON 2010*: pp. 111-132. (2012)
- Földi, András: *A másért való felelősség a római jogban*. Budapest, Rejtjel, 2004.
- Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006.
- Fehrentheil-Gruppenberg, László: Régi magyar földmérők. *Térképészeti Közöny* 1937/3-4, 226-249.
- Fitz Jenő: Gorsium. *Ant. Tan.* 9 (1962) 154-159
- Grüll, Tibor: „Ubique fines”. Határok és határkövek a Római Birodalomban. *Ókor* XII/1 (2013) 47-59.
- Hahn István: Patrimonium és res privata. *Ant. Tan.* 2 (1955) 85-90.
- Harmatta János: A föld jogi helyzete Pannoniában. *Ant.Tan.* 19 (1972)
- Harmatta János: Tacitus történelemszemléletéhez. *Ant. Tan.* 21 (1974) 239-249.
- Havas László: Megjegyzések az itáliai agrár-és társadalmi viszonyokhoz az i. e. 1. században. Az antik társadalomtörténet problémái. *Ant. Tan.* (1982) 199-219.
- Illés Imre Áron: A Flavius-kori Hispania városi törvényeinek közös modellja. *Belvedere Meridionale* 23/3 (2011) 6-25.

Kovács Péter: A „katonai territorium” és a veterani et cives Romani szervezet. *Arch.Ért.* 123-124 (1996) 49-62.

Kovács Péter: *Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén.* Studia Classica Series Historica 1. PPKE, Piliscsaba, 1999.

Maróti Egon: A római viae publicae meghatározásának továbbéléséhez. *Ant. Tan.* 27 (1980) 269-270.

Maróti Egon: Princeps Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos. (Megjegyzések Horatius, carm. III.30.13-14. értelmezéséhez.) *Ant. Tan.* 12 (1965) 27-37.

Mócsy András: Scribák a pannoniai kisvárosokban. *Arch. Ért.* 91 (1964) 16-17.

Mócsy András: A dunai-balkáni térség romanizációja. *Világtörténet* (1987) 3-17.

M. Borzsák Erzsébet: Földmérés a rómaiaknál. *Agrártörténeti Szemle* 9/3-4 (1967) 410-419.

Nótári Tamás: Jogértelmezés és birtokvédelem – A scriptum és a voluntas ellentéte Cicero Pro Caecinájában. In: Veress Emőd (szerk.): *Kolosváry Bálint emlékkötet.* Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2015, 206-220.

Szabó Árpád: Roma quadrata. *Ant.Tan.* 2 (1955) 217-232.

Szabó Árpád – Kádár Zoltán: *Antik természettudomány.* Budapest, Gondolat, 1984.

Szász Béla: *A római földkérdés története* I. Budapest 1935.

Takács László: Ad Italos deduxisse modos (Hor. carm. 3,30,13-14). In: Czerovszki M. – Nagyllés J. (szerk.): *Corollarium. Tanulmányok a hatvanöt éves Tar Ibolya tiszteletére.* Szeged, SzTE Klasszika-filológiai Tanszék, 2011, 321-325.

Takács Levente: *A római földmérés.* Attraktor, Máriabesnyő, 2014.

Tomasz Jenő: *A római földkérdés (a köztársaság).* Budapest, Parthenon, 1943.

Tóth Endre: Pannonia történetének problémái. *Ant. Tan.* 23 (1976) 114-126.

Visky Károly: Római magánjog Aquincum feliratos emlékein. *Arch.Ért.* 79 (1952) 113-131.

Visky Károly: Ager vectigalis és tartományi földtulajdon. *Ant. Tan.* 3 (1956) 257-267.

Visky Károly: A ius Italicum és Pannonia. *Ant. Tan.* 10 (1963) 191-200.

Forrásgyűjtemények:

Borhy László (szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Osiris, 2003.

Draskóczy Miklósné Székely Melinda – Illés Imre Áron (szerk.): Késő római szöveggyűjtemény. Szeged, JATEPress, 2013.

Moravcsik Gyula: Miről vallanak a papiruszok? (I.e. IV. – i. sz. VIII. század). Budapest, Gondolat, 1961.

M. Tullius Cicero: Összes perbeszédei. (Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Nótári Tamás.). Szeged, Lectum Kiadó, 2010.

A Lex Irnitana. (Egy Flavius-kori municipium törvénye). Szeged, JATEPress, 2007. A dokumentumot fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Illés Imre Áron.

Városi törvények a római köztársaság utolsó századából. Szeged, JATEPress, 2009. A dokumentumot fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Janzó Miklós és Szabó Ádám Ágoston.